

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था

(महाराष्ट्राचा संस्कृत)

एफिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,

३, महापालिका मार्ग,

घोवीतलीव, मुंबई - ४००००१

रजि. नं. एक १६०९४ (मुंबई)

दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५

Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक घोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुमिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांयो १०१२ / प्र. क्र. / २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राववण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रकम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कत्यांची आहे. त्यापैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

राज्य मराठी विकास संरथद्वारा
संगणकीकृत
मार्ग निधन अवधारणा

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतस्वनच्छायां येषां निषेद्य महौजसां
 जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
 स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
 प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. मार्च, सन् १८८८. अंक ३.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बालाजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हैं मासिक पुस्तक

पुणे येथे

ज्ञानप्रकाश छापखान्यात ढापिले.

किंमत ५ आणे.

विक्रीस तयार.

खालीले लिहिलेले उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तके हीं आमचे आकिसांत विक्रीस तयार आहेत. खालीले लिहिल्याप्रमाणे रेख पैसा पाठविला असतां पाठविण्यात येतील.

काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक.

अनुक्रम नंबर.	ग्रंथाचे नांव.	किमत.	ट० हां०.
	ऐतिहासिक ग्रंथ.	रुपये.	आ० आ० पै.
१	पेशत्र्यांची बस्तर	३	३ ०
३	भाऊसाहेबांची बस्तर	१	१ ६
६	श्रीमंत संभाजी महाराज व राजाराम } महाराज यांची चरित्रे }	१	१ ६
७	साईंची बस्तर. *	०	० ६
८	ब्रह्मेन्द्र स्वामींचे चरित्र. *	०	० ६
९	विडल शिवदेव विचूरकर यांची छोटी बस्तर	०	० ६
१०	थोरले शाहूमहाराज यांचे चरित्र. ...	१	१ ६
११	पंत प्रधान यांची शकावली * ...	०	० ६
१३	श्रीमंत छत्रपति धाकटे रामराजे व धाक- } टे शाहूमहाराज यांची चरित्रे }	१	१ ६
१५	खड्याच्या स्वारीची बस्तर	०	० ६
१६	नागपूरकर भौमल्यांची बस्तर	१३	१३ ०
१८	होळकरांची कैफियत.	१	१ ०
१९	श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफियत	०	० ६
२०	दायाडे सेनापति व गायकवड यांची हकीकत	०	० ६
२१	श्रीमंत नारायणराव पेशवे यांची बस्तर } कारभारी पक्षाच्या हकीकतीसुद्धां }	-	० ६
२३	राजनीति मलहार रामरावकृत ...	१२	१ ०

मराठी कविता.

३	मुकेश्वरकृत महाभारत वनपर्व. ...	३	३ ०
५	वापत्र पंडित प्रकरणे ४५ ...	३	३ ६
११	मोरोपंतकविकृत प्रकरणे ५५ माग १ ला.	३	३ ६
१२	अनेककविकृत प्रकरणे १७ माग १ ला	३	३ ६
	किल्हण चरित्र—विडलकविकृत. *	०	० ६
१७	अनेककविकृत माग ३ रा प्रकरणे ४२ ...	३	३ ०
२२	मोरोपंतकविकृत-प्रकरणे २९ माग ३—रा	३	३ ०
२३	अनेककविकृत भाग ३ रा ...	३	३ ०
२५	श्रीरामदासस्वामीकृत रामायण व इतर कांही प्रकरणे ...	१	१ ६

वर्गणीदारांस विशेष सूचना.

वि० वि०. काळ्येतिहास-संग्रहाचे आफीस पूर्वीचे ठिकाणातून काढून हल्लों सदाशिव पेंठ, पुणे, घर नंबर ७३६ रामभाऊ जोग यांचे वाडधांत आणिले आहे. कळावें हे विनंती.

काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक.

विषयक्रम-

बुखरी

चित्रगुप्त विरचित-शिवाब्दी महाराजांची बत्तर. .. २९-४८
बडगांवकर जयरामस्वामीं व त्यांचे शिष्यप्रशिष्य ढां-
चे चरित्रांची बत्तर संपर्ग. ३३-४८

मराठी कविता.

अनेककविकृत भाग ४ था:—
नरहरिकृत गंगारत्नमाला १७-३५

श्वानार्ते नृप वारितो निजमुखे बोलें नको पामरा ।
शोवाजी नृपनायकासि नयने वीलोकिजे रे बरा ॥
वेगीं रक्षुने प्राण जाग अपुला ऊठोने जा येक्षणी ।
मी देतो जिवदान तू हिनमती मी एक चितामणी ॥ ६ ॥

या गोष्टी मंहाराजांच्या खानाने ऐकून, परम क्रोधायमान होऊन, मित्रभाव टाकून, अद्वातद्वा मनस्वी खावंदगिरी^{१०} पेशाने बोले लागला. यद्यपि सदर्दै पाहतां येणेप्रमाणे. यदर्थी क्षोकः—

शिवा तू बरजोर क्यौं कर हुवा मै अफजला देखयो ।
चलना ईस घडी हुकूम तुजकू है पैरवी रे कियो ॥
मेरी बात सुनो मजाख न कियो जाने बचेगी शिवा ।
पाच्छाहा इतराजिमो मत अयो कीयो बडे की दुवा ॥ १ ॥
शिवा तू बदमस्त क्यौं कर हुवा तूरा लगाया बडा ।
हाता ले तरवार अफजल अया शीताब होना खडा ॥
कुणवी होकर तू मजाख समजूं है बात जानो बुरी ।
चलना ईस घडी डरो मत शिवा कोई न बाजा पुरी ॥ २ ॥
पाच्छाही सब छोन लेकर शिवा बेमान क्यौं रे हुवा ।
दर्या अफजल [वो] बडा वजिरमो किस्सान ते रे कुवा ॥
पकडो हिमत जांदगी इस घडी मैं जोरसे रे अया ।
कीयो रोषन पैरवी अखनसो यद् सून मेरा कहा ॥ ३ ॥
शीवाकू बरजोर माकुल नही गाफील क्यौं रे हुवा ।
दिखियो अफजलका दिदार अखर जानिसे ते रे मुवा ॥
जादा हेतुलबात रोष किय येही बात क्यौं रे करी ।
पाच्छासे बढे जादगीच करिया किस्सान ते रे बुरी ॥ ४ ॥
ऐरे अफजल बाग हो कर अया देखो शिवा येह घडी ।
अब तेरे सपडा मजाख न चले कैदेत होरे दडी ॥
नखरा ते सब छोड दे मज कियो जाने बचेगी शिवा ।
पाच्छाके दरबंदगीस चलना देखो अछी रे हवा ॥ ५ ॥

ऐसे अफजलखान बोललिया उपरि बहुत क्रोध तवके खानास महाराजांनी उत्तर किरोन दिघले. यदर्थी क्षोकः—

मद्ये उन्मत होउनी मुटमती अफजल बोले कसा ।

६०. खावंदगिरी-धनीपणा. पेशाने= नायाने.

६१. त्या शब्दाचा संबंध कळत नाही.

जातीचा हिन येवनासि नकळे सिंहापुढे हा ससा ॥
 आला काळ समीप जाण घटिका पूर्णतवा पावली ।
 श्रीअंबे प्रति गोंधलासि बकरा दाणी असे दीधली ॥ १ ॥
 देखोनी शिवभूपतीस जळला सक्रोध तो अंतरी ।
 घ्यावा प्राण असेचि जाण गमले आनिष्टता वीवरी ॥
 भांतीचे पटले कसा यवन तो उन्मादता पावला ।
 तेव्हां त्या नरनायके मुढमती पापिष्ठ वीलोकिला ॥ २ ॥
 अफजळा शिवभूपती निजकरे मृत्युपती देतसे ।
 श्रीअंबा नर नायकासि सदये येशासि अर्पीतसे ॥
 आयुष्याबधि पूर्णताचि भरली अन्यत्र नाही कदा ।
 महिषासूररूपे असे यवन हा दंडीन या दुर्मदा ॥ ३ ॥
 थाळा अफनल बेनवा मुढमती भेटावयते नृपा ।
 शीवाजी सरजा हटेल न ढळे आहे हराची कृपा ॥
 देखोनी सदरा अवेश न धरे त्या येवनाते मर्नी ।
 बोले उन्मत होउनी निजमुखे जाणा अमित्रा खुनी ॥ ४ ॥
 कारे बोलासि वाणटा घिटपणे लज्जा न वाटे तुला ।
 आतां मी निकरे चि मारिन रणी हा निश्यो कलिपला ॥
 केवँ काय तुशाच मर्कट जसें चेष्टा करी आगळी ।
 शीवाजी सरजा समर्य अवनी या भोंसल्याचे कुळी ॥ ५ ॥
 ऐके रे मतिमंदटा बरळसी सर्जा शिवाजी पुढा ।
 सिंहा सन्मुख नाण काय करिसी तू अफजळा रे मुढा ॥
 हस्ती हे तुळजा फिरंग चमके घेर्हील प्राणा झणी ।
 नाही सोडविता [तुला] मज दिसे प्रत्यक्ष तो रे रणी ॥ ६ ॥
 वीजापूरहि बेदरादिक झणी मी जिंकितों येकदां ।
 तानाशा सुलतान मारिन करी अन्यत्र नाही कदा ॥
 दिल्ली आदि करुनियांच अवघे त्या पादशां दंडितों ।
 हंमाऊ बलखासि घेइन बळे कीर्तीस विस्तारितों ॥ ७ ॥
 तेये अफजल [तू] किसांनै मजला वृष्टी पुढे दीसते ।
 आतां जासिल केउता परतुनी दंडीन आतां तुर्ने ॥
 येईरे शरणागतासि चपळे कां प्राण देसी मुढा ।

७०. केवा-पाढ, महत्व.

७१. किसान=कुळवट, कुचकामाचा
माणूस.

राज्य मराठी विकास संस्थाद्वारे

संगणकीकृत

शीवाजी सरजा समर्थ अवर्नी तूं तूण माझे पुढां ॥ ८ ॥
 तूझी माय भटारणी स्मर मर्नी या रे क्षणी पासरा ।
 नाहीं अकल अल्पही मुढमती लां भक्षिलिरे सुरा ॥
 शीवाजी सरजा समर्थ भुतल्हो वीलोकुनी पाहिजे ॥
 जातीचे हिन येवना अझुनिरे प्राणासि संरक्षिजे ॥ ९ ॥
 तूते मारूनि येथे रक्त टिकला लावीन भाळीं अतां ।
 श्री अंबा वरदे प्रताप मजला नाहींच अन्यत्रता ॥
 अफजळा करुणा तुझीच हृदयीं आपोघता पातली ।
 माझे रे भुवनासि येउनि गती कारे असी लाविला ॥ १० ॥
 वीजापूरपती रडेल हृदयीं ऐकूनि तुश्या वृता ।
 ऐसे हे न करीं कदां मुढमती नाहीं मती योग्यता ॥
 तुळजा हस्तकिंची फिरंग चमके आतूरता अंतरी ।
 अफजळा सूधिरांधके प्रिय असे तें प्राशना सत्वरी ॥ ११ ॥
 भटारीच्या पोरा परम कपटीया मुढमती ।
 शिवाजी सर्जांची तुजसि नकळे आझुनि गती ॥
 नको देऊं प्राण त्वरित फिर मारेच सदना ।
 न ठाकेरे माझे क्षणभारि [हि तूं] जाण कदना ॥ १२ ॥

ऐसे शिवभूपती वदतांच अफजल परम क्रोधित जहाला आणि खानाची नजर बावरी पाहिली तेहां दत्ताजीपंतानीं खानाजवळ जाऊन कानीं अर्ज केला जे, तुम्ही परसदनास येऊन अविचारपणे बोलतां हेच प्रतिबंधकता कांहीं जय पावत नाहीं. राजियाचे कावेशींत आलां हा शब्द कांहीं आम्हांवर नाहीं येविशीं वहुतां प्रकारे तुम्हांस सांगितले असतां तुम्ही आपला स्वभाव गुण टाकीत नाहीं. सावध होऊन पहाऱे. तुम्ही व दोघेही खिजमतगार इतक्यानिशीं मरणाच्या गृहास आलां असोन बोलीप्रमाणे संपादावें तो अर्थ न करितां निंद्य गोष्टी आरंभिल्या. शिवाजी तुमची पर्वी धरीत नाहीं. दिल्हीपाति औरंगजेवास ठारीं ठेवावें ही नजर शिवाजीची, तेयें विजापूरची कथा ती काय ! या सर्व गोष्टी चित्तांत यासमयीं ठेवून, परस्परे भेटी घेऊन, सारांश महाराजांचे [सख्य] संपादावें यांतच स्वहित आहे. तुम्ही तो सर्व गोष्टीनें माझुकुल, अज्ञानपणे केलियास सध्यां प्राणानिशीं मुकर्ता यासि संदेह नाहीं. आम्ही जो करार केला तो एकीकडे ठेविला. याजउपरि या गोष्टीचा मजवर शब्द अणुमात्र नाहीं.” ऐसे दत्ताजीपंतानीं निवेद करून खानास चार अर्थ उगवोन सांगित-

ले. परंतु ध्यानावर खान येत नाही. पुढील भविष्य दत्ताजीपंतांनी चित्तांत आणून खानापासून दहा हातांचे तफावतीने जाऊन बैसले. तेसमर्यां खानास आवेश न घरितां, पुढील मरण चित्तांत न आणितां, खान महाराजाचे भेटीस म्हणोन एकाएकीच उठले. नंतर महाराजांही सावधचित्ते उठोन उभे राहिले. खान सरसावोन पुढे आला. यदर्थीं क्षेकः—

क्रोधे शीवनृपावरीच उठला अफजल्ल पापी कसा ।
 वेष्टुनी उदरांत खंजिर बळे तो मारिला हो धुसा ॥
 पैटों ते अडकाउनीच करिंचा खंजीर लाग नसे ।
 शिव सर्जा लघु लाघवी निजबळे कौतूक कैले कर्से ॥ १ ॥
 डोवे हस्ताकिंचे चपेट धरण्या पै वाश्वरे मारिलें ।
 खानाचे हदर्या प्रवेश करितां आतें भुई पाढिलें ॥
 तेहां विवहल होउनी कुमति तो वेडावला अंतर्दी ।
 शिव सर्जा उडि मारूनी सरकला रोखून पाहे अरी ॥ २ ॥
 शिवाजीमहाराज. * * अफजलखान.

आंते सावरुनी करेंच उदरीं त्या अफजले घातली ।
 मूर्ढा येउनि चाचरी मुढमती ऐशी दशा लाधली ॥
 तुळजा आड कस्तुनियां शिवनृपे तकाळ सांभाळिला ।
 पटे घेउनियां सकोप न धरे ऊठेनियां धावला ॥ ३ ॥
 अफजले उदरासि देउनि करा सक्रोधता नावरे ।
 पटवाची सिंग मारिली निजबळे त्या कूमती निष्टुरे ॥
 भूर्पे मारुनियां उडी चुकविली ते अल्प लागू नसे ।
 जीरे टोप विदारुनी जवभरी जाण क्षतू ते दिसे ॥ ४ ॥

वाप्रखांनी खानाचे उदर विद्यारिलें व बिचव्याचा वार चालविला तेणेक-
रुन मूर्छा येऊन निचेष्टित भूमीवरी पडला. नंतर सावध होऊन सदरेचे
चउत्रेवरुन उडी टाकून परम भयाने निघाला. शिंताबी करून चालिला.
बोहर पडतांच खानांनी मोठ्याने गलवला केला जे, शिवार्जीने मला मारिले.
दगा जहाला. लौकर धांवा. ऐसे बोलतांच भोयांनी तक्षणी पालखी आणोन
त्यांत घालोन जलद निघाले. हें महाराजांनी पाहून संभाजी कावजी महाल-
दार यांस आज्ञा केली जे शिताबी करून खानाचे शिर कापून आणें. ऐसा
हुकूम होतांच त्यांणी भोयांचे पाय मास्तुन पालखी भूमीस पाडिली आणि शिर

* येंचे काढ्याकरितां मूळांत ७३. शितावी-त्वरा.
जागा टाकिली आहे.

शिवाजी महाराजांची बखर.

(२९)

कापून घेऊन महाराजांकडे आला. इतक्यात सैदबेग खानाकडील यांणी जलदी करून एकाएकी महाराजांवढ जाऊन पटेचा वार चालविला. तेसमधी महाराजांनी जलदी करून जिवा महाली याजवळील हुईतोल पटा घेऊन बिचवा डावे हाती धरून ठाणमाण मांडून लघुलाघवी संधान प्रवर्तीन सरसावला. जोजणी परजणी घाव डाव उ डी ल प णी झ प ण नजरबाजी रोखाऱ्येसैद-बेग याचे पटेचा वार पटेवर व बिचवेवर टाळिले. पांचवे वारांने महाराजांस सैद यांणी मारावें तो इतक्यात जिवा महाली याणे किरंगीने खांदेवर वार केला तो पटियाचा हात महाराजांस लागू व्हावा तो तोडला. तेणे सैद जेर जहाला.

तदुन्नर खानाचे शिर घेऊन महाराज व महाली व महालदार सहित किळे-
वर गेले आणि तोफेचे आवाज जहाले. ते होतांच गडाखालील लोक व
घांटावरील लप्कर कॉकपणांतून पेशवे व मावळे लोक चहूंतर्फा खानाचे गो-
टावर चालोन आले. खानाचे लप्कर खानास मारलेची खबर ऐकून अव-
साने गेली आणि घावरे होऊन महासंकटी पडले, इतकेत महाराजांची आ-
लेली फौज मारीत चालली. परम तुंबळ युद्ध जहाले. दोन प्रहर घोरंदर
मांडिले. खानाकडील थोर थोर वर्जीर कराराचे समशेर व्हादर कैँदीप जुने
पठाण रोहिले हबसी मुसलमान व जातियंत मराठे नामांकित धनगर ब्राह्मण
व तसेच तो व ची व हिंले व कर्नाटकी कॉटक बंदुखी व अ डा व, इटेकी
व बाणेकरी व सांगा बर्चीवाले मैँडू गुरुगुज, फिरंगा, कतिया, तोमर, गुरदेवाले
व जु ने वा र हे ले गा ठेक र तिरंताज जेजाला व तोका व बाण आदि-
करून एक रंजक. ^४होंडीने युद्ध जहाले तें भारत-समान. महाराजांचे फौजेने
व पार्याचे मावळे लोक यांर्णी व बाजे लोकांनी पायउततारा होऊन मारामारी
केली. खानाचे लोक तोडले ते जागजागां ठार झाले. किंत्येक भारी जखमा
लागून निचेष्ठित पडले. तैसेच मदोन्मत्त परम झुंझार हस्ती बुकणे व प-
लखदंती व छावे चालोन आले. महातांनी मागांपूढां न पहातां शर्त केली.
हत्तीस जखमा लागोन जर्जर जहाले. महात हत्तीवरून ठार होऊन पडले.
त्याजमुळे हत्तीच्या शुंडा व पुच्छे तोडलीं व डोळे फोडिले. अर्बुज मावळे
लोक, हस्ती कार्याचे हस्तगत झाले असतां अविचारपणे जायां केले. तैसेच
घोडे मातवर हबगी, विलायती, देसुरे, आरबी रणात आले. तैसे बिर्दीईत
लोक पठाण, मोंगल, रांगडे, रजपूत, ब्राह्मण व मराठे, धनगर स र दा ज

७३. कदीम=पूरातन.

३५. काटक कूर आणि रक्तपात कर-
ण्याप उत्सुक असे एका जातीचे कर्नार-
फांतील लोक.

७. माहू-हरणाच्या शिंगास पोलादी
टोपणे लाऊन दोन शिंगे एकत्र जुळून के-
लेले शब्द.

७७ होड=पण, प्रतिज्ञा.

लोक ईर्षी धरून झुंजता ठार पडले व कांहीं जखमी जहाले. एकाचे हात तुटले, एकाचे पाय शस्त्रे करून उडाले, एक रंवदळीने तुडविले, एक कर्ण-नासिक-हीन जहाले, एकाचीं उदरे शस्त्रेकरून विदारिली. अहूत युद्ध जहाले. दे धरणी ठाव हे गति लोकांस घडोन आली. शत्रूचा पराजय समर्पी होऊन रक्ताचे लोट रणभूमीस चालले. क्षतेंकरून वीर बंबाळ जहाले. धरा वीररक्तकुमे विराजली. हा प्रकार घडोन आला. हे युद्ध काहीं सामान्य घणावे असें नाहीं. महाराजांकडील लोकांनी सीमाच केली. अफजलावर श्रीईश्वराचा क्षेत्र जहाला. प्राणास मुकला. लष्कर अगदी बिघडविले. अमीर व मातवर लोक ठार पडले. मोठा हाहाकार जहाला. महाराजांनी या कलियुगीं धर्मसंरक्षणानिमित्य श्री-विष्णूचा मानवी रूपे अवतार ही प्रमाणताच हो. ऊन खानास कांहींच उमज न पडता अविचारपणे सर्वस्वास मुकला. होणार तेही प्रारब्धानुरूप घडोन येते. लष्करची वाताहत जहाली. उरले वर्जीर पौँडाव केले. जिते धरून आणिले. या विरहित साधन संपदा सांपडली बितपशीलः— हत्ती सुमार १५० दीडशे व घोडे सुमार ७००० सात हजार, उंट सुमारे ४०० व नक्त होन सुमारे सतर लक्ष पाढाव केले. या खेरीज जड जवाहीर हिरे, पाच, माणीक, मौतीं व कापड हर जिनसी सावे सकलाद व किनखाप बुढेदार व भरजरी बादली व कळसपाकी व मरवमाली तागे व डेरे राहुटया व पाले व जनावरे व तोफखाना ऐसे बेमुवलक पाढाव जहाले. राहिले लोकांनी शरण येऊन दांतीं तृणे धरून काकुळती प्राणासाठी आले, ते सोटून दिले. याशिवाय बायका व ब्राह्मण वैदिक मुलेबाळे मुक्त करून सोडिली. महाराज पुण्यश्छेकी, धर्मात्मा, करूणासागर, दयावंत, शरणागत आलिया सहसा मारीत नाहीं. याजकरिता शत्रूकडील लोकांस धर्मवाट दिघली. महाराजांनी पुण्याच्या कोटि जोडिल्या. जगों कीर्तिघजा अन्वलासारिखी लाविली. तदनंतर खानाचा पुत्र फाजील भयाभीत होऊन पायीं चिंध्या वांधून, जीवित्वाकरितां निविड झार्डीत लोकसह पळालीं. कठिण प्रसंग प्राप्त जहाला. कित्येक नागवे उघडे जखमी तकवा-रहित होऊन पडले. अन्न-उदक-रहित रणीं हुंबूं लागले. धे धे मार मार हेच अरोळी. धरा कंपायमान जहाली. जखमी जीवित्वाची आशा धरून नागवे उघडे पळून गेले. यदर्थीं क्षोकः—

भुतांचे गणू जेवि नम स्मशानी ।

तसे नागवे वीर अफजळखानी ॥

४८. पाढाव करणे=जीवंत धरणे.

७१. फजलखान यास कांकडे यांजे ध-

रून छपून ठेविले होते.

नसे अन्नपाणी क्षुधाकांत रानी ।

वजीरासि केली शिवे मेजवानी ॥ १ ॥

ऐशी फक्ते करून महाराज विजयी जहाले. प्रताप दैर्दाप्यमान अष्ट दिशा-
चे ठायी भरून उरला. महाराजांनी या कलियुगाचे ठायी निस्सीमता केली.
क्षात्रधर्माविषयीं सत्कीर्ति संपादून, अफजलाचा वध करून, अरिजनरक्तोदकाचा
भाळीं टिळा लावून, खानाचे शिरकमल घेऊन, परमआनंदोन्मत्त मानस हृदय-
पंकज सुपुणित करून, श्री अंबेचे दर्शन घेऊन, शिर नजर केले. आणि
करदृप जोडून प्रार्थना आरंभिली. श्लोक:-

श्रीअंबे कुलदेवते विनवितों जोडूनि हस्तह्रया ।

शीवाजी सरजावरी निशिदिनीं आमोघ कीजे दया ॥

अफजल्ला जननी तुझेचि वरदें निर्नाम केला रणी ।

दासाचा अभिमान पूर्ण धरणे तू श्रेष्ठ चितामणी ॥ १ ॥

विजयाते वरिले रुपा करूनियां श्री अंबिके संकटी ।

म्हैसा अफजल दंडुनी निजकरे आलो तुझे नीकटी ॥

शस्त्राची दिपिका धरूनि समरी लोलो करूं कौतुके ।

केला गोंधळ साजिराच जननी हे येश आले निके ॥ २ ॥

श्री-अंबा वरदें नृसिंह समरी मी दास होऊनिया ।

अफजल दंडुनियां अरीच निकरे संपादिले या जया ॥

शीवाजी नरनायकासि जननी संरक्षणे संकटी ।

दासाचा अभिमान पूर्ण धरणे आहे तुझे नीकटी ॥ ३ ॥

श्री अंबावादर्शन घेतल्यानंतर श्रीमन्महाराज सकल सौभाग्यादिसंपद्ध मातुश्री
जिजाऊ साहेबांचे दर्शन

श्रीचीमूर्ति^०

महाराज

मातुश्री.^०

“मारिला व श्रीअंबेने सकोप हृदयीं धरून इहैसासुर कोलासुर इकबीज यांचे
हनन केले, किंवा श्रीमहाविष्णुने शुभनिशुभ नैखाये वधिला, व श्रीवामन वेश धरून
बळीदैत्य पाताळीं घातला व हिरण्याक्ष हिरण्यकश्यप या कारणे नारसिंहरूप
परम कूर धरून जानुजंघावरि घेऊन विदारिला, तद्वत् महाराजांनीं सकोप म-
र्दुमी करून अफजलखान स्वहस्ते निवाटिला. तदनंतर अर्जुन स्वर्गभुवनास
नाऊन श्रीसुरादि इंद्रास अर्जिक्य निवातकवच असुर निवाटिला व भारतयुद्धी

००. येथेही चित्रे काढण्याचा पुस्तक लिहिणाराचा हेतु दिसतो.

०१. चित्रांची जागा व “मारिला” हा शब्द यांजमध्ये वरीच जागा मजकूर

लिहिण्यासाठी कोरी टाकिली आहे. पण तो लिहिण्याचा तसाच राहिल्यामुळे कथा-
भाग ज्ञात त्रुटित झाला आहे.

०३. शुभनिशुभास तर देवीने मारिले.

कर्ण वधिला व भीमसेने कीचक महादारुण हस्त-चडकणेनी मारिला व जरासंध समस्तांस अंजिक्य बळिया गाढा भीमहस्ते निधन पावला व गागेय शिखंडीने निवटिला, तद्वत् महाराजांनी परमदारुण बलोन्मत्त या कलियुगीं अफजल पावशाही वजीर समरंगणों स्वकर्मे वधिला. शहाजी-तनय शिवाजी महाराज यांणों निस्सीमता करून अरीस निवटिले. महाराज नरशार्दूळ, निराप्रितां महदाश्रय, कलियुगीं दुसरी साम्यता महाराजांस द्यावयासि नाही. यदर्थी अन्युक्ते वचन.

गगनं गगनाकारं सागरे सागरेषमा ।

महाराज भूभारहरणास श्री ईश्वरे अवतार धरिला. ना विष्णुः पृथ्वी पतिः । हे महापद महाराजांनी संपादिले. संपूर्ण राजांचे राजे शिवनेरेद्रच्छत्रपति नरंच-डामणि दयावंत. जे जे युद्धास प्रवर्तले ते ते घर्मयुद्धेकडून दंडिले, आणि जे जे शरणागत आले ते कृपाळू होऊन जीवनमुक्त करून संरक्षिले.

तदनंतर महाराज गर्डी खालीं उत्तरेन सर्वांस दिलैदिलासा होऊन समाधाने केलीं. लढाईत जे मृत्यु पावले त्याचीं वतने त्यांचे पुत्रांस वंशपरंपरेने चालविलीं. यांस पुत्र नाहीं त्यांच्या बायकांस निमे वतने चालविलीं. जे जे जखमी जहाले त्यांस बेगमीस दोनशें, शंभर, पाऊणशें, पञ्चास होन जखमा पाहून दिले. मातबरांस घोडीं दिलीं. सुवर्णाचीं हस्तकडीं व कंठमाळा व शिरपेच व मोतियांचे तुरे व कलंगिया व अंगठ्या, मोहनमाळा, मुक्कफळांचे चैकडे व जडित कटदोरे व कांहीं सुवर्णाचे साधे व हस्ततोडे ऐसे अलंकार बक्षीस दिधले. या विरहित वस्त्रे भरजरी बादली व मंदील व झगे, इजारा, चादरा, तिवटे^३ व शेले, पटके, शाला पंचरंगी, सखलादी; ताडपदरी पासोड्या, दुपेटे हरजातीचे कापड सर्वांस माणूस पाहून महाराजांनी दिधले. संपूर्ण लोक चाकरीचे नांवाजले. तारीफ मर्दुभीची बहुतां रीती केली. महाराजांचे अभय अमृतोत्तमवचने परम समाधान आपलाले जागां पावले.

तदनंतर खानाकडील लोक मातबर वजीर उमराव ^४*बाजे लोक पाडाव जहाले त्यांस महाराजांनी समक्ष बोलावून आणून, धर्मन्याय चित्तांत आणून, यथाशास्त्र त्यांस वस्त्रेभूषणे घोडं देऊन गौरव करून आपलाले स्वस्यळास विजापुरास जावयासि महाराजांनी आज्ञा दिधली.

३. अन्युक्त-अन्योक्ति, अलंकार.

४. “राजगडाखाली” असें मूळांत आहे पण तें चुकीचे—कारण, प्रतापगडीं असुदू अफजलखानाचा वध झाला असें

मार्गे लिहिले आहेच.

५. दिल-दिलासा=चित्तास आश्वासम.

६. तिवट=पागोटे.

* बाजे=इतर.

तदनंतर महाराजांनी फते केलियाची खुशाली केली. हत्तीवरून शर्करा सर्वांस वांटली. वाजंत्रे व नुतारे म हा ठा व नगरे मृदंग घंटा शंखनादाची गर्जना जहाली. समस्तांस परमानंद होऊन महाराजांस सेवक लोकांनी व समस्त महाराजांनी नजरा केल्या. घरोघरीं विजय धुड्या उभवून कर्दळीस्तंभ व कुंकुमाचे अंगणीं सडे घातले. परम उल्हास लहानापासून योरास जहाला. समस्त ब्राह्मणांस दान दक्षणा दिघली. फकीर गोरगरीबांस त्वैरात केली. तदनंतर ब्राह्मणभोजने घातलीं. कुलधर्म संपादिला. श्री तुलजापूरनिवासिनीचे पांच गोधळ घातले. महास्थळोस्थळीं महापुरुष संन्याशी व सिद्ध साधु यांसि पूजोपचारास द्रव्य पाठविले, व महाजागृत स्थाने श्रीशंकर श्रीबिणुमूर्तीं यांसि नै जे नवस केले होते ते अर्पण केले. तदुत्तर अफजलवधाने यश आलियांचे संतोषाचे वर्तमान मातवरांस व मांडलिक राजे व संस्थानिक देशोदेशींचे देशकांस वैगेरे इष्टमित्रांस व वजीर उमराव यांसि व श्रीमंत सकलतीर्थरूप राजश्री शाहाजी महाराज आबासाहेबांस वर्तमाने लिहून वार्तिकासमागमे पाठविलीं. किळोकिळियांस शर्करा पाठवून तोफेची सरबती केली. महाराज विजयी होऊन अफजल निर्दाढिला. अस्मानीं फतेची धवजा लागली. महाराजांनी अंगेजींची व जातीनिशीं मर्दुमीची निहार्ती केली. सवीजनांनी व जनस्त्रियांनी आशीर्वाद देऊन महाराजांस परमानंद चिर्ते बोलले. समस्त ऋषिब्राह्मणांनी व साधुजनांनी व तपस्वी महावृद्धांनी मस्तके डोलवोन वेदोक्त मंत्राक्षता परम दयावंत होऊन महाराजांचे मस्तकीं अर्पिल्या. महाराजांचे धैर्याची व सुधा क र्ण धार्मिक शौर्यकर्माची अणिमा* पाहून श्री संपूर्ण तेतीस कोटी अमर न अमरनाय अनुपदे गणगंधर्व व सिद्धचारण यक्ष किञ्चर व नरनाय व पञ्चगेश्वर परम म क रो आमोदित मानसे गुपतरूपे प्रगटात न आणिता महाराजांचे मस्तकीं कनकपंकजे अर्पून मस्तके समस्तांनीं डोलविलीं. या शिवाजी महाराजांची जगीं कीर्ति यावत् शशिसूर्य तावत्काल भीमभानुतेजप्राय प्रसर जाहली.

या नंतर विजापुरास ताबडतोब शिताबांने जासूद व हरकारे यांणी जाऊन युद्धाची खबर लप्पकर लुटून फक्ता केले व दिर कापून नेले ही संपूर्ण तपश्चिल जाहीर केली. ते वेळी पादशाहा तखतावरून उत्तरून दिलगीर होऊन महालात जाऊन पलंगावरि निजले. बहुत खेद प्राप्त झाला. तैशीच बडे साहेबिणीस खबर कळतांच पलंगावरि बैसली होती तेयेच परम चिताक्षांत होऊन दुःखे करून ललाट ताढून निचेष्टित पडली. सोऽप्य त्रिभुवनीस

«७. अंगेत्र=अंगेजणी-एकांगी.=अंग-
ची हिंमत. «८. विहायत. :

९०. सहेली=सखी.

* अणिमा ही « सिद्धीतील पहिली.

उभ्या होत्या त्याणी उठवून सावध करून उचलेन पलंगावरि बैसविली. तिणे खास टाकिला आणि रुदन करूं लागली. अफजल्लासारखा महाराजांनी भारून शिर कापून नेले, लप्पकर लुटून फऱ्हा केले, अतःपर पादशाहीस खींसा आली. असे मोठे दिलगिरीने बोले लागली. या इन्हा अल्ला दुतआला या खुदा या खुदा या सुबहान या सुलतान पीर पैंगंबर परवार दिगर रहिमानुरहिम भण्ठो लागली. सखेद चित्ते अंग पलंगावरि टाकून रडौं लागली आणि बोलली की, खुदानी अहलशाही बादशाही मेहेर' करून शिवाजी राजियास दिधली आणि आमची पादशाही बुडाली. ऐशा किंत्येक कल्पना करून पादशाहा व पादशाहाजादी यांनी तीन दिवस उपोषणे केली. कुल लप्पकर व शहर दिलगिर जहाले. पादशाही नौबत उपडी घातली. समस्त जन बोले लागले जे, अतःपर तमा न धरिता बेवसवर्सी महाराज फौजेसह येऊन शहर मारील कौं काय ! पादशाही जबरीने घेईल. याउपरि पादशाही यवनाची बुडाली. मराठी राज्य जहाले. ऐसे समस्त लहाना पासून योर बोलूं लागले. पादशाहाचे मोठे अनहित जहाले.

इकडे महाराजांनी मंचकी निद्रा केली असता दासभिमानी श्रीतुलजापूरनिवासिनी जगदंबा गोदेहन समयास प्रत्यक्षता स्वतःसिद्ध स्वप्नी येऊन महाराजांस सदय आज्ञा दिली की, “ अफजलखान तुक्षा वैरी. होता तो तुजपासून घारविला. तुजला प्रसन्न जहाले. तुक्षे भक्तीस परम लुभ्य जहाले आहे. तुक्षे राज्यात वास्तव्य करून, पुढे तुक्षे सर्व प्रकारे कल्याण करून, तुक्षे हस्ते वैरियांचा पराभव करून, संपत्ति संतति सहित राज्याभिवृद्धि करणे आहे. तरि आपली स्थापना करून पूजा ऊर्ज्या यथाविधि भक्तिभावे चालविणे.” हा दृष्टांत चमत्कारयुक्त जाहला. अंबेने सांगितले ही प्रमाणताच. श्रीवच्चनास अंतर करितांनये. यावरून महाराजांनी गंडिका नदीस कारकून शाहाणा मनुष्य ऐवज देऊन पाठवून दिला. त्याणे जाऊन तेये अपूर्व शिळा विलेकन करून ती गाडियावर घालून काही दिवसांनी महाराजाजवळ आणिली. ते समयी चतुर दुन्हरवंत पायरूट आणोन श्रीभयानीची मूर्ती अवयव सुद्धां घ्यानस्य यथाशास्त्र शिल्पिके निर्मोन तयार केली. तदनंतर किले श्रीतापगडी देवालय निर्मोन मुहूर्त पाहून अर्ची करून स्थापना कुलदेवतेची केली. यथाविधि होमहवन ब्राह्मणसंतर्पणे जहाली. दानदक्षणा दिधली. तदनंतर श्रीअंबेस मन उल्हासे महाराजांनी भूषणे रत्नखचित वस्त्रे भरजरी तगटी बादली आर्पली. आणि ऊऱ्ये

१०. खामी=नुकसाची, नाश.

११. मेहेर=डणा.

१२. वे-वसवास=विन् रिक्त, निःसंशय.

१३. छांजी=संरक्षण.

राज्य मराठी विकास संस्थाद्वारे

संगणकीकृत

कारणे महाल मोकाशे देऊन हवालदार मुजूमदार पेशवे कारभारी करून श्री-देवीस नेम उत्साह चालवून दिन प्रतिदिनी महाराज करूं लागले. नवम यात्रा सर्वदा श्री तुळजापुराप्रमाणे प्रतापगडीं येऊ लागली. तुळजापुरास जाणारास दृष्टांत, आपण प्रतापगडीं आहो तेयें जाऊन दर्शन घेऊ नवस केडणे. ऐशी अभिनव लीला नाटकरूपे श्री अंबा जनास दाखवून निगमागमाचे गोत्र परम जागा स्थान जहाले. येणेकडून महाराजांचे मनोरथ अशेष मिर्च. पावले.

यानंतर विजापूरचा मोठा वजीर अफजलखान बुडविला येणेकरून पादशाहीवरि आफंत पडली ऐसें जहाले. विजापूर पादशाहाचे तमाम कोंकण सरहदेचे किल्ले याविरहित मावळचे किल्ले होते ते संपूर्ण घेतले. पन्नास साठ गड घेऊन बळकाविले. कोंकण सारे बळकाविले. वरघाटही घेतला. शिलेदार लष्कर सात हजार व पाणा पंधराहजार एकूण पंचवीस हजार फौज तोलदार जहाली. लष्कर कुल जमा होऊन नेताजी पालकर सरनौबत मोंगलाईत स्वारी शिकारी करून बालेघांट व परडे व हवेली कल्याण कलबर्गे व आवर्षे उदगिरी गंगातीरापावेतो मुलूख मारीत चालले. खंडण्या तमाम घेतल्या. मुलूख मारीत चालले व कांहीं सरहदेचा जप केला. औरंगाबादेचा पुरा मारिला. मोंगलाई फौजदार औरंगाबादेस होता तो चालून आला त्याशीं युद्ध करून जिवे मारिला. हत्ती घोडे पाडाव केले. मोंगलाईत धुंद उठविली. ऐसा पराक्रम करीत महाराज चालिले.

जे गड घेतले त्याचे बंदेबस्तीस कारभारी ठेवून नवी पद्धत घालून महाराजांनी बंदेबस्त केला तो येणेप्रमाणे:-हवलदार एक व सबनीस एक व सरनौबत एक या तिघांनी मिळून कारभार करावा. 'व नरूत नाणे व गळेचे दास्तान वगैरा जिन्नस सरकार निसबत कारखानीस जमेवर नेमून सरकारकून ठेविला त्याचे विद्यमाने सर्व करावा. गड तोलदार आहे, तेयें तट गडचा घेरा थोर, या जाग्यास पांच चार तटसरनौबत ठेवावे. त्यांस तट गजाप्रमाणे नेमून द्यावे. हुशारी खबरदारीस यांणी सावध असावे. गडावर लोक ठेवावे. यांस दहा लोकांस एक नाईक नऊजण पाईक. यावरहुकूम चाकरी करून रात्र दिवस सावध राहून गड रक्षावा. सदरहू लोक इटेकरी बंदुखी व पटेकरी तिरंताज अडाव व आडहत्यारी ऐसे माणूस मर्दाने चौकस पाहून महासजांनी खांसा नजरगुंजौर करून ठेविले. गडावर लोक हवलदार सरनौबत मराठा जातिवंत कुलवंत ठेवावयासि जमांन हुजरातीचे लोक असतील त्यांपैकीं घ्यावे.

१४. आफत=संकट, अनर्थ.

१५. नजरगुजार=दृष्टिगोचर.

१६. जमान=जामीन.

सबनीस ब्राह्मण हुजरातीचा ओळखीचा ठेवावा. कारखानीस प्रभु कायस्थ ठेवावा, परम विधासू गड हवालदार याच्या हार्ता. त्यांणी धनियाचे पायापाशी इमाने इतबारे वर्तावे. फितवा फांडा करून किल्ला कोणास न द्यावा. जारीने बंदोबस्तीने गडकोटाचे मामलेदार केले. नवी पद्धत अष्टप्रधान यांचे संमते घातली.

तसेच लप्पकरात पागा केली. पागेचे हुदेदार केले. पागेचे तोलदारी खांडी शिलेदार ठेविले. स्वतंत्र बळ कोणाचे न चालावे. पागेमध्ये घोड्यास बारगीर एक, अशा पंचवीस घोड्यांस एक मराठा धारकरी हवलदार केला. पांच हवालियांचा एक जुमला केला व नांव जुमलेदार ठेविले. ऐसे पांच जुमलेदार म्हणजे एक सुभा. त्यास पांचशे होन तैनात, पालखी एक, यास अुमलाजमादार एक. त्यास झांभर सवाड्ये होन तैनात, पंचवीस घोड्यांस एक पखाली एक नाळबंद. दहा जुमले म्हणजे एक हजारी. त्यास हजार होन तैनात, मुजुमदार एक, व मराठा कारभारी जमनीस कायस्थ प्रभु त्यास पांचशे होन. तैनातीप्रमाणे असामीस पालखी द्यावी. आली जमा राखून जाहला खर्च चौधांचे विद्यमाने ठरावा. तदनंतर पंचवीस हजारी यास दोन हजार होन तैनात, तसेच मुजुमदार, कारभारी, जमनीस, करावे. ऐसा पांच हजारी यांचा सजा व पंचवीस हजारी सरनोबताच्या हुकुमात असावे, ये जारीचा पागेचा मामला.

तसेच शिलेदाराचे सुभे वेगळाले, तेही सरनोबताचे आजोत. पागा व शिलेदार मिळोन सरनोबत याचे हुकुमात वर्तावे. हजारी पंचहजारी सरनोबत यांजवळ वाकनिशीचा कारकून व हरकारे व जासूद ठेवावे. सरनोबताजवळ आहेरजी नाईक म्हणोन बहुत शाहाणा धूर्ते, अक्कलवंत, सारे जासुदांचा नाईक केला, तो बहुत इशार चौकस ठेविला, लप्पकर पवसाळे दिवसांत छावणीस आपले कैबंजी देशांत यावे. आलियानंतर त्यास दाणा रतीब ऐसा दर घोड्यास व वैरण व लोकांस घरे सिद्ध करून ठेविले असावी. दसरा होतांच छावणीहून लप्पकर कूच होऊन जावे. जाते समयी कुर्ले लप्पकरचे लहान योर लोकांचे विशंदीचे जैंबंते करावे तदनंतर धावणीस जावे. आठ महिने लप्पकराने परमुलुखांत पोट भरावे, खंडण्या घ्याव्या. लप्पकराबराबर बायका व कलावंत अगर बटकीवसव्या, बेलकरणी, डोंबारणी व परद्वारी, चितारणी व

९७. कवजी=द्वावेतील,

९८. छल्दस्तवै.

११. विशाद=जिनगी, मालमिळकत.

१००. जावता=यादी.

कंजारंणी लष्करात नसाव्या. जे बेनवा कंदी वागतील त्याचे पारिपत्य करावे. व परमुलुखांत माणूस वायका अगर मुले यांचा अनुमात्र बंदै न धरावा. जो बंद मस्तखोर धरील त्याची तत्काळ गर्दन मारावी. बैल बळकट पाहून नि-भावणीची ओझीं त्यांस दावी. याप्रमाणे ताकीद सर्वत्रांस करून सरनोबतास करावी. ब्राह्मणास उपद्रव न करावा. खंडणी केलिया पैसा बोलीप्रमाणे घ्यावा. व तेथें तफावत न करावी. बोली बरहुकूम निभावणी करावी. कोणीही बद-अम्मल न करावा. आठ महिने स्वारी करावी. वैशाखमार्तीं लष्करानीं छाव-वणीस झाडेनिझीं यावे.

येतांच आपले लष्करचा कुल झाडा घ्यावा. पूर्वील जाबतेप्रमाणे विशाद रुजू घ्यावी. जास्ती होईल ती किंमत करून त्याचे हक्कांते धरावे. योर किंमतीची व-स्तभाव असलिया दिवाणीत घ्यावी. कोणी चोरून ठेविलिया आणि सरदारास दखेल जाहलिया त्यास शिका करावी. लष्कर छावणीस आलेवर हिशेबाप्रमाणे पैसा सोने रुपे जडजवाहीर कापड वर्गे रे सर्व सरदारानीं घेऊन हुजूर दर्शनास जावे. तेथें अवघा हिशेब समजावून मालमत्ता दावी. लष्कर लोकांचे सरंजाम हिशेब देणे, फार्नील ऐवज मागाणे, तो हुनुरुन घेऊन छावणीस जावे. उयांणी कामकाजे केली त्या लोकांसहा सरंजाम करून दावा. कैदप्रैमाणे वर्तणूक कोणी केली असेल त्यास नावाजोन उयांणी कीर्ति केली असेल त्यांची चौकशी बहुतांपत्ते शोध करीत असावे. चार मास छावणी करून दसन्यानंतर आज्ञेप्रमाणे ज्या प्रांतास जाणे तिकडे जावे.

ऐसे लष्करचे वर्तमान तैसे मावळे लोक त्यांसि दहा लोकांस एक नाईक, पांच नायकांस एक हवलदार, दोनी हवाले मिळून एक जुमला, दहा जुमले द्वाणजे एक हजारी करावे. जुमलेदारास शंभर होन तैनात. त्यास एक सबनीस नेमून दिघला. त्यास चाळीस होन तैनात करून दावी. तैसेच हजारी यास पांचशे होन तैनात. त्यास एक कारकून शंभर होन तैनातीचा करून दावा. सर्व हजारी मिळोन त्यास येसजी निकैम द्वाणोन सरनोबत केला. त्याचे आज्ञेत

१. कंजारणी-कंजारी शृणून एक हल-की जात आहे.

२. बंद धरणे=कैद करणे.

३. हक्कात=रोजमुन्यात, वेतनात.

४. दिवाणीत=सरकारात.

५. दसल=हात, श्रुत.

६. कैद-कायदा, नियम.

७. “येसजी निकम” यास “येसाजी कंक” म्हणतात. पण हा अपशंश मोर्दी लिपीवरून झाला असावा. “कंक” हे

आडनोव मराठांच्या शहाणव कुळीत नाही. “निकम” हे आडलत. तेव्हा मोर्दीत येसा निकम असे लिहिताना ‘क’ अभरावर अनुस्वार दिला असल्यास (आणि असा देतात) त्याचे “येसाजी कंक” असे केले असावे. हलीच्या मूळ प्रतीतही “क” वर अनुस्वार दिलेला आहे. प्रांटडफ यांनी जै एकदा “येसाजी कंक” लिहिले त्याचे उतारे अर्धात आलीकडील इंग्रजी व मराठी प्रथंत झाले यांव फारमें नवल नाही.

सर्वानीं असावे. सरनेबतास मुजुमदार व फडणीस व चौकीनिवीस हुनरातीम द्यावे. व सर्व लोकांस तनखे द्यावे. नेमणुकी बरहुकूम बराता द्याव्या. शेँते करतील त्यास रथेप्रमाणे आकार करून त्याचे हक्कांत धरावे. बाकी देणे तें हुजुरून बरातेने द्यावें. येणेप्रमाणे सालझाडा बरचेवरि करीत जावे. लङ्करास व हशमास एकंदर बरकडांसहित मोकास व महाल [न] देणे. महिने जें देणे तें बरातेने अगर पोर्याने द्यावे. कुल कामांत सोहेवी कारकुनाखेरीज कोणाची अणभात्र नाही. लङ्करास व हशमास व गडकरी यास जें देणे तें कारकुनाकडैन देववावे. मुकासे जहालिया रथत अफाट होईल, बळावेल. कमाविशीची कैद चालणार नाही. रथत बळावली द्याणजे जागजागा पुंड पाळेगार होतील. उयास मुकासा द्यावा तो व बतनदार एक होऊन बेकैदी वर्तेणूक करितील. याजकरितां मुकासे देणे नाही.

जो नवा मुलुख काबीज घोतो त्या मुलखांत कारकून चौकस दम्परदार करून कागद झटती करून मोसबा दिला असे जे दफ्तरदार असतील त्यांमध्ये शहाणा पाहून महालाची यजमू सांगावी. पुढे होता होता शहाणा पाहून हवाला अथवा सुभा सांगावा. मुख्य गोष्ट चौकस लिहिणार शहाणा पाहून त्यासच महालचा मामला सांगावा. केवळ लिहिणार नसोन कमाविशी न केली त्यास महालचा मामला धंदा सांगणे नाही. त्यास पादशाहीत चाकरीस जाणे अगर घोडे घेऊन शिलेदारी करणे ऐसे सांगोन निरोप द्यावा. मुलुखांत कारकून ठेववे त्यास महाल पाहून हवाले सांगावे. हवलदारास दरमहा तीन होन चार होन करावे अगर सालीना साठ पाऊऱझे होन. एक सुभेदार कारकून करावा त्यास चारझे होन तैनात करावी. त्यास मजमदार सुभेच्चा करावा त्यास शंभर होन करावे. सुभेदारांना चारझे होनात पालखवी चालवावी. मजमदाराचे तैनातीस हवलदार असेल त्यास अफदागिरी द्यावी. छत्री पादशाही बजिरास मात-बर लोकांस होती तो शिरस्ता महाराजांनी मोडला कीं, पादशाहीवरि छत्री आणि लोकांवरिही छत्री. याजकरिता छत्रीकायदा मोडला आणि अफदागिरी केली. सर्वत्र लङ्कर व हशम त्यांमध्ये शंभर होन तैनातीस व अफदागिरीस. आपली तैनात चालवावी. मुलुखांत देश पाहून आकार दोन अडीच तीन लक्ष होनांस एक सुभा करून, धामधुमीचा मुलुख पाहून संगिनात लङ्कर स्वार हशम जागजागां जितुकी तोलदारी पाहिजे तितुकी करून दिघली. मुलुखाची जमीन मोजणी करून जमीन झाडा चावर करून आकार केला. साडेपांच हातांची काठी करून, ऐशा वीस काढ्या औरस चौरस त्याचा एक विघा. एकशे

बौस बिघेचा एक चावर. ऐसा नमिनीचा आकार करून गांवचे गांव मोजून चौकडी केली. बिघ्यास पाहून आकार करून पांच तक्षिमा पिकाच्या करून तीन तक्षिमा रयतेस द्याव्या व दोन तक्षिमा दिवाणांत द्याव्या. येणेप्रभारे रयत पाहून द्यावे. नवी रयत येईल त्यांस बैल गुरे द्यावी. बीज रयत [याणे] विकत द्यावे येईल. व नांतंवान असलिया दाणे पैके द्यावे. ऐवज दोन चार वर्षांनी आदाय पाहून उगवणी करून द्यावा. ये जातीचे रयतेचे पाल-अहण करावे. गांवचे गांवकर रयतेची रयत कारकुनांनी कमाविशी पाहून त्यांजवळून पिकावर वसूल द्यावा. पाटील कुळकर्णी देशमुखाचे हाताखालीं कैदेंत रयत नाही. त्यांणी साहेबी करून नागवीन म्हटलियांने त्याचे हातीं नाही. अइलशाही निजामशाही मोंगलाई देश काबीज केला त्या देशांत मुलखाचे पाटील कुळकर्णी याचे हातीं व देशकंकाचे हातीं रयत व गांवकर. त्यांणी कमाविशी करावी. आणि दिवाण मोघम टक्का द्यावा. हजार दोन हजार होन जे गांवीं मिरासदारांनी द्यावे, त्या गांवीं दोनशें सीनशें दिवाणास खंडणी खंडमक्का द्यावा. यामुळे मिरासदार इव्यवान् होऊन गांवास घाडा हुढू बांधवून संगीनात द्यावे. बंदुखी ठेवून बोलविल्या भेटणे नाही. गुंजाईशी पाहून टक्का जास्ती मागितलियांने बळाने भांडावयासि उभे राहिले. हे जातींने पुढेच होऊन देश आपले हातून गेला हा प्रकार. त्यास राजांने काबीज करून वाढे हुडे कोट पाडिले. नामांकित कोट तेयें ठाणे आपले ठेविले. आणि मिरासदाराचे हातीं नाही ऐसे करून मिरासदारांनी इनाम इजारती मन मानेसारखी आपले खुषींने घेतली होती ती सर्व अनामत करून मिरासदार पाहून गळा व नक्क देशमूख व देशकुळकर्णी व पाटील कुळकर्णी व चौगुला व मखदूम यांस आपण इन्हुरून वराता करून द्याव्या. आपले खुषींने [त्यांणी] कांही न द्यावे. मिरासदारांनी वाढे हुडे बांधू नये. धोऱ्यांचीं भिताडे घालून घर बांधून रहावे. प्यादे बंदुखी ठेवणे ते दिवाणचे करून नेवावे. गांव पाहून दिवाणचे कारकून सुभेदारांने तीन होन हरमहा करून ठेवावे. सात पांच गांवीं मिळाले एक तर्फेदार वेतन चार पांच होन करून ठेवावा. असा तमाम मुलखाचा बंदोबस्त केला. मुलखांतील श्री देवस्थाने महा जागृत जाग-जागां होतीं त्यास दिवावती नैवेद्य अभिषेक स्थल पाहून यथाविधींने चालविले,

१०. नासवान=मरीच.

११. गांवकर=पाटील अनर खोडा. मो-

वच मुख्य कामगार.

१२. देशक=देशमूख, देशपांडे.

१३. हुडा=बुशज, गढी.

१४. गुंजाई=मुंजाची, मक्का शब्दारे.

व मुसलमान यांचे पीर मशीद यांची दिवाबत्ती तबरूकै चमत्कारिक स्थळें पाहून उरुस चालविले. तदनंतर श्रीवैदिक ब्राह्मण विद्यावंत शास्त्रज्ञ महान् पंडित श्री वदसंपद्म व ज्योतिषी अनुष्ठित महातपस्वी सत्पात्र गांवगन्धा पाढून त्यांचे कुटुंबाप्रमाणे अन्नवस्त्र लागेल तें त्या अन्वयें द्रव्य धान्य त्यांचे गांवीं महालीं नेमून वावें. सालदरसाल कारकुनांनी त्यांस पाठवून ते भक्षन स्वानसंध्यादि षट्कर्माचरण आचरोन महाराजांस व राज्यास कल्याण दिवसेदिवस चितून सुखरूप रहावें. तैसेच गड कोठ किल्ले लप्कर हड्डाम मुलूख हुजरातींत चौकझी करून राज्य महाराज करीत चालले.

मोगलाईत धुंद उठविली ही खबर दिल्लीस अवरंगजेबास कठोन बहुत चितातुर होऊन महाराजांस बोलाविले[!] जिजापूरची फौज अफजलखानासारखा मातवर वजीर होता त्यास बाराहजार स्वारांचे फौजेनिझीं बुढवून नेस्तनाबूद केला. गड कोठ तीन पादशाही अदलशाह पादशाह विजापूर व हैदराबादेचा तानाशाह पादशाहा व षेदरचा बहामनी कांगो पादशाह व दौलताबादेचा बाहिरी निजामशाह या चोहों पादशाहांचे जोरावारीने राज्य महाराजांनी घेतले. त्याची तरतूद करावी द्याणोन विचार करून कुळी पादशाही वजीर उमराव बोलावून आणून एक सुभा फौज लक्ष घोडा राजियावर रवाना करावा द्याणोन तजवीज करून नवाब शास्तावान मुतलक वकील हिंमतवान् झीरंगजेब पादशाहाचा मावसा, भारी उमराव तोलदार वजीर निवडक त्याजबराबर योर योर वजीर लक्षाचे लक्ष घोडे राऊत देऊन महाराजांवरि परम क्रोधे रवाना केले. त्यांस पादशाहांनी बूद्धिवाद सांगितला कीं, तुर्हीं जाऊन महाराजांस मारून गर्दीस मिळविणे. गड कोठ किल्ले घेऊन हस्तगत करणे. ऐसे स्पष्ट सांगोन रवाना केले. बराबर उजेबक, यठाण व रोहिले व रजपत बंग स व रांगडे व भिल नाना जातीचे लप्कर तिरंदाज व बरंवंदाज सैतीवीले मुस्त फा बैवरे हठेले उमदे लोक तैसेच रांगडे व तैशाच हत्तीवरील तोफा व घोड्यावरील तोफा व पायचे बैले व बंदुखी बरचीवाले आडहत्यारी पटेकरी व इटेकरी, बाणेकरी व चक्रधारी व कमाणमारी व पिस्तुलवाले पायचे लोक १०००००० गणती लागली. समागमे फरासखानेचे हत्ती सुमारे दोनशे २०० तैसेच भांडियांचे ५०० शे हत्ती, उंठ सुमार आठरा कारखाने व तोफखाना व बाजे मिळोन गणती ३०००० तीस हजार. व खजाना वगैरा हत्ती सुमार तीनशे. यावेरीज उंठ बाणाचे २००० दोन हजार व दारूगोळ्याचे सुमार ३००० छकडे व घोड्याचे

१५. तवळक=पिरापुढील अगर ताबुता	दोरी लाविलेली असते.
पुढीला प्रसाद.	
१६. झीती=एकप्रकारची वर्ची, हिला	१०. बावरे=आवरेवावरे, उप्र.

सुमार २००० दोन हजार [अशी] दिल्लीश्वराने शास्तीखानाची व बाजे लोक यांची खावानगी केली. दिल्लीश्वर म्हणजे या कलियुगीं संपदेचा अर्मर्याद सागर, संपदवैभवें खावण किंवा प्रत्यक्ष द्वयोंधनच हीच समता. अवरंगजे-बास धराभुवनीं लक्षितां अन्य सम तुलनेस नाही. यदर्थीं वचन “दिल्लीश्वरो वा परमेश्वरो वै” हे पद समस्त जनांनी अवरंगजेबास दिर्घीले. जनीं जनार्दन असे त्या कैसे म्हणीवै ? अवरंगजेबाची साधनसंपदा श्री ईश्वरेच वर्णावी. मानवी यास वर्णवियास अणुमात्र सामर्थ्य नाही. पृथ्वीपद ईन्शा अल्ला हुत-आला यांगीं अकबरासहित अवरंगजेबास करार करून बक्षिसी केली आहे. शास्तीखान नवाबासमार्गमे पादशाहांनी हत्ती घोडे पायदळ व खजाना गाड्यां-वर भरून व याखेरीज नखत सोने रूपये मोहरा होन ऐसे ३२ कोटी द्रव्य घे-जन दिल्लीहून शास्तीखान नवाब, पादशाहाचा मावसा, गर्जना करीत परम तवके पैजेचे विडे घेऊन मोहीम फते करावी हा अभिमान घरून दक्षिणेस शिवाजी महाराजांस हतभग्न करावया सेनासमुद्र घेऊन आला. लष्कर वेमुब-लक, दोन तीन गांव लंब पांच कोश रुंदी ऐसे लष्कर जंगलोजंगलीं रहात चालले. नदीवांचून पाण्याची लष्करास निभावणी न होय. या प्रकारचे लष्कर ऐसे जमले. मजल दरमजल चालोन येऊन तीन महिन्यांनी पुण्यास दाखल शास्तीखान जहाले. राजे राजगडीं होते. सर्व सरकारकून व योर योर सरदार व सरनोबत व हुजूर बोलावून विचारिले. सर्वांचे मर्ते विचार केला जे, “सल्ला करावा, भेटी ध्यावी, त्याशीं युद्ध करितां गांठ पडत नाही. आपली फौज ती काय ? ” ऐसा विचार झाला. महाराजांचे मनांत सल्ला करावा तरि कोणीही नामेजात लष्करांत रजपूत मातबर, जे आपणीही रजपूत, हिंदु-धर्म रक्षून स्नेह संपादील ऐसा अर्थ नाही. शास्तीखान ह्याणजे मुसलमान पादशाहाचा नातलग आप मावसा येये काहीं लांच रूपवैत चालेना. अगर आपणासि रक्षण सरूप [कवूल] करून भेटलियाने नाश करील. ऐशी तजवीज करून निदान मारितां मारितां जे होईल ते करावे ऐशी महाराजांनी चित्तापासून

१९. हे पद असें:—

दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा
मनोरथान पूरयितुं समर्थः
अन्यैनपृष्ठैः परिदीयमानं
शाकाय वास्याल् लवणाय वास्यात् ॥

यांतील शेवटला चरण एकण्यांत फार
येतो.

२०. ह्या पदाविषयीं आख्यायिका अशी
आहे की, प्रसिद्ध कवि जगन्नाथ पंडित यां-

स दिल्लीश्वराचा आश्रय सोहून आपल्या प-
दरीं रहावे अशी प्राथेना एका रजपूत राजा-
ने केली असतां, त्यास पंडितांनी वरील
पद्यरूप उत्तर दिले.

२१. नामजाद=लौकिकवाद.

२२. रूपवैत=लांच,

हिमत धरून [निश्चय केला.] तों तेच दिवशीं श्रीभवानी तुळजापूर-निवासिनी जगदंबा महिषासुरमर्दनी महाराजांचे अंगी संचार करून कडोविकडी बोलें लागली जे, “ माझे लेंकरास म्हणावे जे शास्तीखान तो त्याची फिकोर किप्पि न करणे. जैसा अफजल प्रतापतवके मारिला तैसेच या दुर्बुद्धि यव-नास तव हस्तके द्विकास्पद करितो. तूं यदर्थीं चिता न करणे. शास्तीखान फौज सुद्धा येऊन उतरलियावर त्याचे गोटांत शिरोन मारामारी हमतमार्ने करून या दुष्टास पराभवाते पावितो. ” ऐसे सत्य अमृतोत्तर अभयवचने श्रीअंवेने सांगोन तत्कर्णी अदृश्य जहाली. तदनंतर राजे सावध होऊन पाहूं लागले तों सन्निध होते त्यांणीं श्रीवाक्ये लिहून ठेविली तीं वाचून श्रवण केली. महारा-जांस परम संतोषाच्या कोटी जहाल्या. राजे यांसि श्रीप्रसन्नता जहाली. हा खलु निश्चय केला. शकुनग्रंथी पल्लवीं दिघली. आणि पटुतर पराक्रमाची भारी हिमत धरिली. व आपले लप्करांत व मावळे लोकांत व हुजूर लोकांत निवड करून एक हजार मनुष्ये आणविली. त्यामध्ये सडे सडे राऊत फौज तयार करून शास्तीखान शुण्यास आला ही खवर तैहकीक आणून राजे राजेवैदेवरून खासा मुस्तेद होऊन खालीं उतरून धारकरी लोक समागमे घेऊन चालले. ददांजी बापोजी व चिमणाजी बापोजी देशपांडे हे खेड तर्फेस हरकारे होते, ते दोघे बहुत शहाणे चौकस इतवारी, महाराजांचे प्रीतिपात्र, ऐसे दोघे बंधु बराबर घेतले. नेताजी पालकर व मोरोपंत घेशवे यांच्या दोन फौजा केल्या व नेतोजी पालकर व पागा ऐशा होन्ही फौजा शास्तीखानाचे गोटाबाहिर अर्धा कोशावर चौतर्फा उभ्या केल्या. आणि महाराजांनी ढाल तलवार हाती घेऊन तयार होऊन हजार माणूस पाय उतारा समागमे घेतले. जिवावरील महाराजांनी धाडस करून श्री अंबा हृदर्थी स्मरोन चालिले. बिनीस चिमणाजी बापोजी व बापूजी कोंडदेव चालिले. त्यांचे मांगे सर्व लोक फौज चालली. तास्त्रीचे लोक जागजागा पुसूं लागले जे, कोणाचे लोक ? कोठे गेलां होतां ? म्हणोन. तेव्हां त्यासि चिमणाजी बापोजी बोलतै चालले. इतक्यांत मध्यरात्र जहाली. नवाबाचे डेरेत जाऊन दुतर्फा उभे राहिले. त्यामध्ये दोनशें माणूस निवून खासा राजियांने अंगेजै करून चिमणाजी बापोजीस सांगोन बांडे कटारीने चिरून आंत शिरले. तों सात फेर तितकेही शस्त्रानें

२३. तहकीक=पक्की, निश्चित.

२४. “ राजवादेवरून ” यावद्वाल “ राजवादवक्तुन ” असे असते तर बरू.

२५. मुस्तेद=तयार.

२६. ताप्र=यवन, मोगल.

२७. चिमणाजी उत्तर करी की, “ चौकीचे लोक, पाळी बदलून एत लष्करांत जातों. ”

२८. अंगेजै=अंगजणी, आंगची हिमत.

फाडून आंत गेले. चौकीचे लोक निजले होते. त्यांस अणुमात्र कळो दिले नाही. पुढे खासा नबाबाचे डेरियापाशी पावले. त्या डेरेत बायका व खोजे व दा वा व उडदा बेगणी ऐसा समुदाय स्थिरांचा होता. त्यामध्ये किंतीएक समया व मेणबत्या लावून जागृत होत्या. त्यांणी पारखे लोक पाहून परम धावऱ्या होऊन भयाभीत चित्ते हाँका मारून गलबला केला. इतक्यांत चिमणांनी खापूऱ्यी याणी खोजे देवडीस आंतले होते ते पांच सात ठिकाणी जिंवे मारिले. वरकड बायका शास्तीखानाच्या खाशा बिब्या दबाविल्या. त्यामध्ये उडदा बेगणी वीस पंचवीस गुरुगूज घेऊन लोकांस मारीत चालल्या. तेव्हा महाराजांचे लोकांनी त्यांतून दहा पंधराजणी जिवानिशीं मारिल्या. बाकीच्या उगीच राहिल्या. इतका मौठा गलबला होतांच शास्तीखानास कळले की, गलीम एकाएकीं चालोन आला. त्याजवरून खासा बिचोबेतून उठोन बायकांत शिरला. तमाम समया व मेणबत्या विज्ञविल्या. अंधार पाढिला. ओळखतां नगे. तेव्हां वृद्धा पाहून खासा म्हणोन जागाजागा बायका मारिल्या. राजा खासा येऊन पाहतांच शास्तीखान नव्हे. बटकीचे सोंगाने खाशियाचा शोध डेरेत करविला, परंतु तेथे नाही. भयाने बायकांत जाऊन लपला. महाराज प्रतापी पुण्यक्षेत्र बायकांवरि हात न करीत. इतकेत मारितां मारितां खानाचे हाताचीं तीन बोटे तुटलीं. गलबल थोर झाली. गलीम येऊन शिरला ऐसे कळोन चौतर्फार्चे लष्कर तयार झाले. सारे लष्करांत दंगा मातला. एकाचे एक ऐकेनात. अभिरांच्या वजीर उमरावांच्या व समस्त लोकांच्या बोबड्या बठल्या. आपआपलेंत घे घे मार मार अशी गर्दीं जोरावार जहाली. राजे लोकांनिशीं सांभाळून डेरेबाहेर निघाले. ताम्राचे लोक हजारे हजार गलीम कोठे आहे म्हणोन धांवण्यास निघाले. आणि आपली फौज सरनोबत पेशवे होते त्यांत मिळोन महाराज निघोन चालिले. गणिमाची फौज कुल तयार होऊन आपलाले गोटांत शोध करू लागले. याचा माग लागला नाही. महाराज स्वस्तिक्षेम आले. कसे करून आलियाचे वृत राजगडास कळतांच तोफेची सरबती जहाली. लहान थोर समस्त जनांस परमानंद जहाला. ते श्लोक:-

शास्तीखान नबाब मूर्ख अगळा चालोन आला कसा ।

शीवाजी नृपती समर्थ अवनी अद्भूत ज्याचा ठसा ॥

केले हीनहि पामरास चपळे तोडोनि बोटे झणी ।

धार्के कांपतसे कुटील उदरीं जिंकील आतां रणी ॥ १ ॥

पाढ्याके दर बंदगीस अब मैं जातानही ये वडी ।

शास्तीको इरशा लगीच दिलमो जानो हमेशा बडी ॥
जानी दौलतकी नहोचि मजकूं आशा कभू प्यारसे ।
शीवा है वरजोर रोशन किये ज्यानोच ईमानसे ॥ २ ॥
शास्तीते मरणाहुनीच अगळे केले नृपाने कसे ।
दंडोनी निकरे अरीस चपळे कौतुक झाले असे ॥
मारामार करुनियां निजबळे शाहूजी सुनो पातला ।
कीर्तीचे ध्वज लाविले अवर्नो आखंड वीराजला ॥ ३ ॥
त्वायां माजि कुटील मूर्ख कपटी शास्ती दडाला भये ।
आतां मारिल भूपतीच मजला निष्ठूरता निर्दये ॥
पाढ्ठाने मज धाडिले करुं कसे शाहूजी सुनो हा बळी ।
कीर्तीचे ध्वज लाविले निशि दिवा या भोसल्याचे कुळी ॥ ४ ॥
सेना भीत समस्त जाण हृदयीं आपूर्व झाले कसे ।
शीवाजी नृपती समर्थ अवर्नो अन्यत्र कोणी नसे ॥
पाढ्ठाके दरबंदगीस न चले दीदार येकी घडी ।
जादा देखनमो करामत असे जाना दिलेमो बडी ॥ ५ ॥
पाढ्ठाचे अभिरादि सर्व वजिरां मारिल हा भूपती ।
दिल्ली घेऊनियां प्रतापतवके संरक्षिता हे क्षिती ॥
ईराणादिक हे तुराण अवर्ये घेईल राजा बळे ।
हस्तीं शत्रु धरूने सर्व चपळे खाणील शत्रुमुळे ॥ ६ ॥

ऐसा हिया महाराजांचा इतरांस घडों पहातो कों काय ?

तदनंतर दिवस उगवल्यावरि शास्तीखान नबाबाचे परामर्शासि सर्व वजीर उ-
मराव व बाजे लोक मातवर आले. पहातात तें नबाबाचीं तीन बोटे तरवारीचे वा-
राने अगदीं उडोन गेलीं. वरकड कित्येक लोकांचा नाश जहाला. बायका व
व खोजे उडदा बेगणी यासि जखमा लागल्या. कित्येक मारिल्या. ऐसे कळो-
न नबाब समस्तांस बोलले जे, गनीम बडे हिमतीने काढी इतका जुम्हींस न
खातां दीलका करार करून वाघासारखा शिवाजी लोकांनिझीं खासे डेरेत
शिरोन मारामारी केली. बडा शोरैं हुवा. परंतु अमीर वजीर व मातवर लोक
हुशार जहाले नाहीत. गलीम सन्निध असतां बेकाम. तेव्हां अवघे फितव्यांत
मिळाले. आतां इतबार कोणाचा नाही. एकांतीं राजा येऊन डेरेत माझी बोटे
तोडलीं उद्यां मागती जोरवारीने येऊन आपले शीर कापून नेईल. काय गति
करावी ? शिवाजी मोठा दगेखोर. दगा दिखला. तैसाच आणखी दगा

देईल. आमचे लप्करचा इतवार नाही. आपण माधारां कूच करून जातो. या लोकांबाबर रहात नाही. असा दृढ विचार करून तिसरे दिवशीं माधारां शास्तीखान चालला.

राजे राजगडास आले. बातमीस जासूद पाठविले त्यांणीं नवाबाचे लप्करांत जाऊन खबर घेऊन येऊन सांगितले जै, खानाचीं तीन बोटे तुटेन गेलीं. उजवा हात थोटा जहाला. वरकड कितेक बायका व लोक मारिले. नवाब या भयाने फौजेनिशीं दिल्लीस चालला. हें वर्तमान आत्यावरून महाराज परम आनंदयुक्त जहाले कीं, यासमयीं भारी फते जहाली. शास्तीखानास हें नांव पादशाहांनीं ठेविले परंतु यथार्थ ठेविले नाही. ते शास्तीखान आपण खरे करून समस्त लोकांत व चहूं खंडांत रुजू जहाले. ऐसे बोलोन गलीम पराभव प्रत्यक्ष जनांत रुजवातीस आला या आनंदे हत्तीवरून साखरा वांटल्या व अपारमित जय संपादन केल्याची खुशाली केली. आणि राज्य संतोषरूप करीत राहिले.

खान भर्ये करून मजल दरमजल मार्गे न पाहता दिल्लीस पावला. पादशाहा मनांत आश्र्य करून परम दिलगीर जहाला. अतःपर महाराजापुढे दुसरा विचार नाही म्हणोन श्वास टाकिला. खानाचीं फौज काय? तैशियामध्ये आपले अंग-जोराने मरणाची परवा न धरितां ढेरे फाडून आंत शिरोन मारामार केली म्हणजे काय? शिवाजी महाराज अदमी नव्हे. बडा सैतान आहे. अशा गोष्टी वर्जीर उभराव दिवाणास व शाहनादे बहादूरशाहा व माजुदीन व कामवक्ष व दिदार-बक्ष यांस जाहीर केल्या आणि तोंडांत हाताची अंगुली घालून दंग जहाला. आणि परवर दिगार मोठा गजब जहाला. शास्तीखान बडा नामद, तो आलिया वर्जी करावा ऐसा सिद्धांत केला. एकतर मसलत नामोहरम केली. दुसरी गोष्ट शिवाजी महाराजांनीं बरजेरीसे शिक्षास्पद केलें. तन्मूळे शास्तीखान शास्ती जहाला. यावरून त्यास समक्ष येऊ दिला नाही. यास्तव खान अजूँदी होऊन खैमीची खंत चित्तांत आणून पेशमान जहाला. येबाबै अलमपैनाह पादशाहांनीं शास्तीखानास बेवकूफीचा हुक्म कर्माविला जे, आपण हवेलीस जाकर रहना. अबरु रही नही. हा सर्व प्रकार बेवकूफीचा घडला. तदनंतर त्याज समागमे जे वर्जीर गेले होते त्यास हुजूर आणून अपमान करून दौलती कमी करून जहागीरी काढिल्या. कितेक दूर केले. ते बेळीं त्याणीं अर्ज केला जे, “हजरत-ने बडा अमीर नवाब करून दिला. त्याचे हुक्मांत रहावें असा हुक्म

३२. अनुर्द्द-खूद.

३३. खामी=नुकसान, हानि.

३३. अलमपैनाह=दुनयेचे संरक्षक.

राज्य मराठी विकास संस्थाद्वारे

संगणकीकृत

केला. त्या बरहुकूम वर्तत असतां गाफलपणे नामोहरम होऊन भागकर आये. हमारी बात सुनी नही. मोहीम सुरु न करितां माघारे आले. आम्ही या गो-शीस काय करावे ? इसबाबे हमारी तकशीर नही. हम पादशाहाके दौलतकी भलाई चहाते हों. उंमदे पादशाहानें अमीर बडा अमीरुल उमराव देणे याज-बराबर जाऊन खस्त होऊं.” ऐसे म्हणतांच त्यास मागती दीलदिलासी होऊन पूर्वील जहागिरी करार करून बहुत खूष जहाले.

पुढे शिवाजी महाराजांवर कोणता मर्दाना उमराव साहेब यखितयार रवाना करावा ? आणि फक्ते करून कोण येईल ? हा विचार करून अमीरुल उमराव बेवीस यांपैकीं द स दीस आणून औरंगजेब पादशाहा यांगी भारी तजवीज केली जे, मातवर सरदार फौजदार सब बातसे माझूल दानीं ऐसा कोण आहे ? ऐसे म्हणोन मोठे शूर धैर्यवान् बलाढ्य हटेल विरदाईत मिरजा राजा व स-वाई जयर्सिंगराजा रजपूत रवाना करावे. हिंदूपर मोहीम हिंदूकी सुरु आहे. ऐसे पादशाहा बोलेन उभयतां राजे यांस हुकूम फर्माविला जे, “तुम्ही शिवाजी राजे यांसि जीवंत धरून आणावे म्हणजे तुमचे बहुतां प्रकारे ऊर्जित होईल. शास्तीवानासारखे न करणे. इमान इतबारे सेवा करून शास्तीचे नाकास चूर्ण लावणे. तुम्ही हिंदू मर्दाने नेकजाद हरगीजीं तफावत न करणे. इस-वास्ते दक्षिणेचे मोहिमेस जावयास फर्माविले आहे.” ऐसा करार जाहालियावरि उभयतांनों कुरनिशात करून अर्ज केला जे, “आही हजरताचे दुवागीर. हमारे बडे तागायत बादशाहाजे कदमोंको तफावत केली नाही. आमचा करार जीव जमीयतिनीं पादशाहाके दौलतकेवास्ते खर्च होना. और कुच जानते नही. शिवाकी क्या मुजाख ? हम सब दखखन काबीज पादशाहाके मेहरसे करेंगे. ये हिंमत हजरतकू रोविंन है. शिवाकू पकडलाते है. और इसबाबें हमारे अर्ज शिवा इमानसे दर बंदगीके हजर हुवा तो सब तकशीर माफ करून जादा दौलत देऊन बढती करावी. हमारेपर नेक नजर देऊन शिवाका भला केल्याने अछी बात. इसबाबें हमारे शीरपर हात रखना. शिवाजीस हजर करितो. न व दि ग र केल्यास फौसेसहित खर्च होतो. हा करार आमचा.” तेव्हां पादशाहा उभयतां राजे यांस बोलले जे, तुमचे वचनावेगळे नाही. तुम्ही सांगाल त्याप्रमाणे चालवू. म्हणोन कुराणाची शपथ दिली. आणि उभयतांस पांच नग भरगच्छी वर्त्ते व मोत्यांचे तुरे व कलम्या व जडावाची कडीं

३५. “उमेद” असे मूळांत आहे.

३६. दील दिलासा=आश्वासन.

३७. माझूल=उचित, योग्य.

३८. दाना=शहाणा.

३९. हरगीज=सर्वथा, कोणत्याही प्रकारे.

४०. रोषन=श्रुत.

व पदके व नवरत्नांकित पाचूचे हार व घोडे अरबी पांच पांच व हत्ती एक एक व तीन तीन कोट रूपये व शाहगोई देन व चित्रे देन देऊन रवाना केले.

दिल्लीहून निघाले ते मजल दर मजल शास्तीखानाचे तोलाप्रमाणे, किंव-
डुना त्याहूनही अधिक कुवीने, सेनासंभार भारती सेनेतुल्य निघाले. पृथ्वी
आकाश अनुपदें अष्टदिशा सेनापथ धुरोळा वातस्पद्मे उठला त्यामुळे आ-
काशवासी श्री भास्करर्बंब अगदीं आच्छादन नहाले. ऐसा सेनासमुद्र उच्च-
बळला, दक्षिण प्रतापे हस्तगत करावया भूमंडलाचेठार्या प्रसर मा सौ त
प्राय जाहाला. जेयें फौजेचा मुक्काम पडो लागला तत्र स्थळीं लांबी दोन अ-
डीच "गांवे व रुद दीड गाव ऐसा गोट घनदाट. शिविरे सफेत पर्वताकड. हत्ती
घोडे पायदळ उंट सेचरे व गुरेंदोरे ऐशा चतुरंग सेनासमुदायानिशी
उभयतां हिंदू राजे गर्जना करत चालिले. त्यांणी शोधा शोध करून किंच-
रण केली जे, "शिवाजी मोठा हुन्हरवंत मर्दीना समझेर बहादर शिवाई
आंगचा आहे. ज्याणे मर्दुमीने अफजलखान आपले अंगे मारिला. तैसेच शा-
स्तीखानाचे डेरेत शिरून मारामारी केली. ऐशियावरावर जय कैसा येहील?" म्हणोन
विचासागरीं पतन पावले. तेव्हां योर योर सिद्धांत जाणते व वेदांतवक्ते नृपाचे
आश्रित ब्राह्मण चनुःशास्त्री वेदपरायण पुरोहित अनुष्ठित बोलिले जे एत-
द्विषयीं जयप्राक्षीस्तव श्रीदेवीचे अराधन सांगोपांग करावे. श्री प्रसन्न करूळ
ध्याणी यांत श्रेयस्करता आहे. हा ब्राह्मणाचा इत्यर्थ ध्यानास आणुन ब्राह्म-
णांस बोलिले जे, कोटिचंडी याग करावा व अनुपदें अकरा कोटी पार्थिव मृत्यु-
केचीं लिंगे करावीं व कर्त्तवीर्याचा जप करावा व बगळा बकमुखी व श्रीकाळि-
का व कालरूपी देवता अधिष्ठाने हीं पांच अनुष्ठाने शीश करावीं. त्याष्वरूप अ-
नुष्ठाने चालीस लाविलीं. येविदीं दोन कोट रूपये धर्मकृत्यास काढून ठेविले.
स्वहस्ते उदक सोडिले. तीन मासानंतर अनुष्ठाने सिद्ध जहालीं. त्यांची पूर्ण-
हुती करून दान दक्षणा व ब्राह्मणभोजन यथायुक्त घातले. तेशून उभयतां
सऱ्या संभारासहित मजल दरमबळ कूच करीत आले.

ही खबर महाराजांस येऊन वार्तिकांनो पैंचविली कीं, उभयतां राजे लक्ष्मी
फौजेनिशीं आले. पांच हजार स्वार पठाण व आठ हजार मोगल व बाजे
फौज सांगडे व रजपूत दहा हजार एकूण सवा लक्ष सहित चालोन आले. त्या
जवरून महाराज विचारांत पडले. ते समर्यां बुद्धिमंत सरकार्सून व मराठे

१३. शाहगोष-विकासित उपयोगी घट- | १३. गावे-योजने.
थारे एक जवावर.

मातवर यांस हुजूर बोलावून एकांतसि आणिले. तेवेळीं भवते न भवतीचा शोधाशोध करून विचार घटितार्थ केला. त्यास सर्वांनी महाराजांस बुद्धिप्रद-तेस जें ज्यास प्रसंगी सुचले तैसें सांगितले जे, अफजलखान व शास्तीखान आलेले त्यांचीं पापरपत्रे जहालेले त्यांस समजलीं आहेत. दगा करू देणार नाहीत. यास्तव यांशी सळ्ळा करावा. महाराज बोलिले जे, “ रजपूत कैसा तरी बोलिला जाईल, परंतु दलेलखान हरोळ हरामजादा कपटी खोटा बेमान आहे. पादशाहाची मेहरबानी व इतवार व अंतरंग बराच आहे. तो भला नव्हे. तोच काय करील न कळे. तो बराबर नसता तरि आमचे योजिले मनोरथ सिद्धीस जाते. आतां श्रीअंबेवरी भार घातला आहे. चित्तास येईल तें करील.” ऐसे महाराज बोलल्यावर तो दिवस गेला. तदनंतर दुसरे दिवशी श्रीभवानी महाराजांचे अंगांत संचार करून बोलूं लागली जे, “ अरे बाळा, यावेळेस प्रसंग मोठा दुर्घट आहे. उभयतां राजे यांस मारवत नाही. भेटावें लागेल. दिल्लीस पादशाहाचे दर्शनास जावें लागेते. तेयें प्रसंग कठीण प्राप्त होईल. परंतु आपण तुजसमागमें संरक्षणास येतो. तुजकरितां नाना प्रयत्न करून संकटातून काढून संरक्षोन भक्तोत्तमा पुन्हा राज्यावरि राज्यकरावयास घेऊन येईल. राजा ! तुजला विजयी करीन. एतद्विषयीं अणुमात्र चिंता न करणे. ऐसे कृपाळू होऊन श्रीअंबेने भक्तराजास अभय वचन दिघले. हें राज्य आपले वरदी आहे. सत्तावीस पिंड्या तुजला वंशपरंपरे दिघले. हें सनावीस पुरुष पर्यंत एकाळची राज्य करणे. ऐसा ह्या राज्याचा पूर्णाभिमान आहे. यद्यपि भक्ताकडून काहीं अंतराय पडलिया क्षमाकरून सर्वांठार्या तुझी संरक्षणाच करावी लागेत. कोणतेही विषयीं चिंता न करणे.” ऐसे सांगोन श्री अदृश्य जहाली. तीं संपूर्ण वाक्ये वांकनिसांनी लिहून ठेविलीं तीं महाराज सावध जहालिया वरि निवेदन केलीं. त्याजवरून राजे बहुत संतोषप्रद जहाले. आणि मोठी हिंमत धरली.

इतकियांत जयसिंगराने पुरंदर व कोंडाणा या देहीं किल्यांचे दरम्यान लप्परसुद्धी मुक्काम करून राहिले आणि महाराजांकडे पत्रे जासूदां समागमे पाठविली कीं, “ तुम्हीं स्वदेशी रजपूत, तुम्ही आम्ही एकच आहें. याजकरितां तुम्हीं चित्तांत दुसरा अर्थ किमियि न आणितां बेवैसैवसा भेटीस यावे. तुमचे सर्व प्रकारे कल्याण करून देऊ. ” म्हणोन राजगडास आलीं. त्या पत्रांचा भावार्थ श्रवणे करून अवगत जहाला. त्याचा मथितार्थ महाराजांनी केला जे,

४३. हरोळ=फौ बरील अम्मलदार.

४१. वे वसवसा=विनदिक्षत,

था भाग्यावर पेंव आहे त्यांतून गऱ्हूं दहा बारा मण काढून आणावे. असे सांगून आपण मठांत निघून गेले. नंतर गडी यांनी पेंवाचे जागी उकरून वरली शील काढिली आणि आंत पाहिले तो मोठे पांचशे खंडोचे पेंव होते, ते पाहून गद्यांस मोठे आश्वर्य वाटले. हुकुमाप्रमाणे पेंवांतील गऱ्हूं आणून स्वामीपांशी म्हणूं लागले की, हे पेंव आपणांस माहीत कोठून झाले ! तेव्हा मुनीधरस्वामी म्हणूं लागले की, अशी पेंव अनंत जिनसांची आमचे जयराम स्वामीचे घरी आहेत. ज्या वेळेस नड पडेल त्या वेळेस पेंवांतील जिन्नस काढून सुगीवर माघरे घालावे असे गडी यांस सांगितले आणि गऱ्हूं दल्लावयास देऊन सर्व जिनसांची तयारी केली. [परंतु] तूप मिळेना. नंतर मुनीधरस्वामी यांजपांशी मोरोबा नाईक ल्होमटे होते त्यांस यांनी सांगितले की, उदयीक दोन घर्हरी तूप पाहिजे तर विट्यांस जाऊन दोन मण तूप घेऊन यावे. असे सांगून स्वामीचे उत्साहाची तरतूद करूं लागले. नंतर मोरोबा नाईक विट्यांस जाऊन तूप घेऊन निघाले तो वाटेंय यावयास उशीर लागला. इकडे स्वयंपाकाची तयारी होऊन मुनीधरस्वामी विद्वलस्वामींस देवालयांत घेऊन आले. ब्राह्मणांची पूजा करून पात्र मांडून तूप वाढण्याची वेळ आली. तरी मोरोबा नाईक आले नाहीत. नंतर मुनीधरस्वामींस मंडळींनी सांगितले की, तुपावांचून ब्राह्मणभोजनास उशीर तेतो. तेव्हा त्यांनी आपल्या मनांत विचार केला की, आता जर उशीर होते. तर बरे दिसत नाही. असे म्हणून त्यांच्यापांशी शिष्य होते त्यांस सांगितले की, दोन घागरी घेऊन पावन तीर्थांतून भरून आणाव्या. त्यांनी दोन घागरी भरून मुनीधरस्वामी यांजपुढे ठेविल्या. तेव्हा सर्व मंडळी पहात असताना मुनीधरस्वामी ” १ पूजा करून त्यांजवर जयरामस्वामींचे समाधीचे तीर्थ टाकून जयरामस्व. तमाचीपुढे उभे राहून प्रार्थना केली की, आज आमची अब्रू संरक्षण करणे हे आपणाकडे आहे. असे म्हणून मंडळीस सांगितले की, या घागरींत तूप आहे ते वाढावयास लागावे. नंतर मंडळी घागरींतील तूप घेऊन ब्राह्मणांस वाढूं लागली तेव्हा ब्राह्मण म्हणूं लागले की, असे तूप आम्ही कधी पाहिले नाही. असे म्हणून ब्राह्मण भोजनास बसले. नंतर दोन घटकांनी मोरोबा नाईक तुपाची कावड घेऊन आले आणि म्हणूं लागले की, आपण तूप कोठून आणिले ? तेव्हा मुनीधरस्वामी बोलले की, आमचे सद्गुरुनाय जयरामस्वामी यांचे दिलक्षेचे तूप, आपणास यावयास उशीर लागला म्हणून, उसर्हे घेतले. तर आता आपले तूप आहे ते घागरींत घालून त्यांचे त्यांस परत माघरे घालावे. असे सांगितांच स्वामींनी सांगितव्याप्रमाणे पावनतीर्थात नेऊन ओतले. तो तुपाचे उदक झाले. असा चमत्कार झाला.

नंतर गोपाळस्वार्मीचा उत्साह सांग करून शुटे बिठ्लस्वामी यांनी मुनीभर स्वामी यांस सांगितले की, आम्ही सद्गुरुनाथ गोपाळस्वार्मीचे आज्ञेप्रमाणे १८ वर्षे पर्यंत सेवा केली. आतां आजपासून तुम्ही समाधीची सेवा उत्साह सांग करून स्वस्य असावें. असें म्हणून त्यांचे गव्यांत माळ घालून आपण श्रीकृष्णाप्पस्वामी, जयरामस्वामी व गोपाळस्वामी यांचे समाधीचा निरोप घेऊन काशीक्षेत्रात गेले. नंतर तेथें चतुर्थाश्रम गुरुपासून संपादून दंडकमंडलु गुरुने दिला तो घेतला. नंतर गुरुची प्रार्थना केली की, आपण दंडकमंडलु आम्हांस दिला तो किती दिवस धारण करावा? तेव्हां गुरुने सांगितले की, हा दंडकमंडलु तुझे हातून तुला न कळतां पडेल तेव्हां त्याचा त्याग कर, मध्ये करू नको. असें सांगितले. मग गुरुची आज्ञा घेऊन मनकर्णिकेच्या घाटीं स्नानास बिठ्लस्वामी गेले आणि कमरे इतके उदकांत जाऊन दंडकमंडलु सहवर्तमान बुडी मारिली तों बिठ्लस्वामी यांचे हातांतील दंडकमंडलु गळून पडला आणि समाधि अनकर्णिकेचे घाटीं झाली. तो दिवस शके १६४१ कार्तिक वद्य १०. ते दिवशीं बिठ्लस्वार्मीची समाधि होऊन गुरुचे स्वरूपी मिळून गेले.

मुनीभरस्वामी शके १६४१-१६६८.

नंतर मुनीभरस्वामी हे बिठ्लस्वार्मीचे मार्गे किती एक दिवसपर्यंत स्वार्मीची सेवा करीत रहात असतांना त्यांचे शिष्य संभाजीबाबा व महादेवबाबा हे होते. संभाजीबाबा मुनीभरस्वार्मीपाईंनी काहीं दिवस सेवा करून होते. महादेवबाबा मुनीभरस्वार्मीचे शिष्य हे पहिले तुळजापूरनजीक बऱगांव येथे रहात होते. कोणे एके दिवशीं मुनीभरस्वामी तुळजापुराकडे गेले आणि देवीचे दर्शन घेऊन काहीं दिवस राहिले. तों तेथे कोणी भवीक लोकांनी सांगितले की, आमचे गांवानजीक बऱगांव आहे तेथे एक ब्राह्मणाचा मुलगा आठ वर्षांचा फार चांगला आहे. असें सांगतांच त्यांनी आपला शिष्य पाठविला आणि महादेवबाबा यांस घेऊन आले. तेव्हां मुनीभरस्वामी यांनी महादेवबाबा यांस पाहून मनांत विचार केला की, हा शिष्य करावयास योग्य आहे. याचे हातून गुरुची सेवा पूर्ण होईल. असें मनांत आ॒णून बऱगांवास घेऊन आले आणि त्याची मुंज करून त्यास उपदेश केला. नंतर काहीं एक दिवस त्यांचे गुरु बिठ्लस्वामी यांनी सांगितल्याप्रमाणे समाधीची सेवा करीत होते. नंतर एके दिवशीं आपले शिष्य महादेवबाबा व सर्वत्र मंडळी यांस हाक आरून सांगितले की, आतां आम्ही देहत्याग करणार तर आपण सर्व मंडळींनी कृपा करून उत्साह सांग करीत जावा असें म्हणून आपल्या गव्यांतील माळ महादेवबाबाचे गव्यांत घातली आणि आपण श्रीसद्गुरुनाथ

श्रीकृष्णपापास्वामी, जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, व बिठ्ठलस्वामी यांचे समाधीचे दर्शन घेऊन जयरामस्वामींचे समाधीपुढे बमून स्वार्मांची प्रार्थना करून संपूर्ण मंडळी पहात असता श्रीकृष्णनामाचा उच्चार करीत करीत देह विसर्जन केला. तो दिवस कोणता तो सांगतो. शके १६६८ फाल्गुन वदा ९. ते दिवशी मुनीभरस्वामी समाधिस्थ प्राळे.

महादेवबाबा शके १६६८-१७२७.

नंतर त्यांचे शिष्य महादेवबाबा मुनीभरस्वामींच्या समाधीची सेवा करीत राहिले. कांही एक दिवसांनी महादेवबाबा यांनी मनांत विचार केला की, समाधीचे भोवतालीं ओहन्या लंकडी आहेत त्या काढून दगडी बांधाव्या. अर्से मनांत आणून बरोबर मंडळी घेऊन पुण्यास गेले. तेथे नानाफडनवीस यांची भेट घेऊन महादजी शिंदे^१ यांच्या गोटांत गेले. महादजी शिंदे यांचा नेम असा होता की, दररोज रविवारीं ज्योतिर्लिंगाची पूजा करून त्याचे पुढे रुमालांने हात बांधोन विनंति करावी की, मला आजपासून पुढच्या रविवारपर्यंत यशप्राप्ति होईल तर आपल्या मस्तकावरील एक पुष्प मिळावे. अशी प्रार्थना त्यांनी करावी व देवाने ती मान्य करीत असावी. महादेवबाबांची स्वारी महादजी शिंदे यांचे गोटांत गेली. तो महादजी शिंदे ज्योतिर्लिंगापुढे उभे राहिले आहेत अर्से पाहून आपण ज्योतिर्लिंगास प्रार्थना करून म्हणाले की, आम्हांस श्रीसद्गुरुनाथ यांच्या ओहांच्यांचे काम करण्याचे आहे त्यास पुणे मुकाबी पांचपक्कास हजार रुपये मिळतील तर आपल्या मस्तकावरील पुष्पप्रसाद मिळावा अशी प्रार्थना करून महादेवबाबा बसले. तेव्हां ज्योतिर्लिंगाच्या गळ्यांतील पुष्पांचा हार महादेवबाबांपुढे येऊन पडला. नंतर महादजी शिंदे यांस आनंद होऊन आपले मनांत म्हणून लागले की, इतके दिवस दर रविवारीं श्रीनायास एक प्रहरपर्यंत प्रार्थना करावी तेव्हां एक पुष्प देवाचे मस्तकावरील पडत होते. आज देवाने मजला आपल्या गळ्यांतील हार दिला तेव्हां मजला मोठे यश प्राप्त होईल. श्रीनायाची कृपा मजवर पूर्णी आहे. अर्से म्हणून पुष्पांचा हार ध्यावयास लागले तो महादेवबाबा यांनी सांगितले की, हा प्रसाद तुम्हांस कांही दिला नाही आम्हांस दिला आहे. तेव्हां महादजी शिंदे यांनी बावांस विचारिले की, आपणास कोणते

१. नानाफडणीस इ० स० १०७६ पा-
सून इ० स० १८०० म्ह० शके १६९८
पासून शके १७२२ पर्यंत पेशव्याचे दिवाण
होते. शके १७२२ ते मृत्युपावळे.

२. महादजी शिंदे इ० स० १०१३ त

३. महादजी शिंदे १०१५ या त्यां पुण्यानजीक वा-
नवडी येथे वारले. इ० स० १७६९ पा-
सून सुमारे तीस वर्षपर्यंत त्यांचा मोठा
दरारा होता.

संकट प्राप्त क्षाले आहे म्हणून प्रसाद मागितला. मग महादेवबाबा यांनी सांगितले की, आपचे सद्गुरुनाथ जयरामस्वार्मी यांचे देवालय भोवतालच्या दगडी ओहोन्या बोधावयाच्या आहेत त्यांस द्रव्य आपणाकडून व आपले मंडळीकडून प्राप्त होईल किंवा नाही म्हणून श्रीनाथास प्रसाद मागितला. आपला नेम आहे त्याप्रमाणे श्रीज्योतिलिंगास प्रार्थना आगवी करावी म्हणजे आपणास प्रसाद मिळेल. नंतर महादजी शिंदे पुन्हा हात जोडून उभे राहिले तो ज्योतिलिंगाच्या आंगावरील सर्व पूजा येऊन पडली. तेव्हा महादजी शिंदे यांनी विचार केला की, आश्वी दर आदितवारी श्रीज्योतिलिंगास प्रहरभर प्रार्थना करावी तेव्हा एक पुण्य आम्हांस प्राप्त होते. आज देवाच्या गळ्यांतील हार व पुण्ये आली तेव्हा महादेवबाबा केवळ ईश्वर आहेत अशी त्यांच्या मनाची खात्री होऊन, महादेवबाबांच्या चरणीं मस्तक ठेवून, त्यांचा फार फार सत्कार करून, आपले पदरचे मंडळीकडून व शहरांतील मोठमोठे सरदार यांजकडून पंचवीस हजार रूपये मिळवून दिले. हा मजकूर नाना फडणवीस यांस समजला. मग त्यांनी महादेवबाबा यांस काही द्रव्य संपादन करून दिले. नंतर महादजी शिंदे यांनी महादेवबाबांस मेजवानी करून दोनचारशे रूपयेप्रयत योषाख घेऊन मोठ्या समारंभाने बऱ्डगांवास पावते केले.

नंतर महादेवबाबा देवालयभोवतीं ओहोन्या आणि विष्णुमंदीर, व शिवमंदीर तयार करून काही एक दिवसांनी षटवर्धन यांजकडे जाऊन काही द्रव्य उत्साहाकरिता आणावै म्हणून श्रीजयरामस्वार्मीचे समाधींचे दर्शन घेऊन निघाले आणि खुधगाव येथे मुकामासे राहिले. दुसरे दिवशी प्रातःकाळी पाहिले तो गांवचे नजीक मोठी थोरली खुली जमीन पडली आहे. असेहे पाहून महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस बोलावून जमिनीचा मजकूर विचारिला. तेव्हा त्यांनी सांगितले की आपण त्या जमिनींचे नांव काढू नये. तेथे मोठा खवीस आहे. तो त्यांतील एक कांटा प्राप्त होऊं देणार नाही. त्या जमिनीबाबूल आमचे गांवचीं पांचपंनास मनुष्ये व पांचपन्नास बैल मेले आहेत. त्या जमिनीबाबूल पांखरूं देखील जात नाही. नंतर महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस विचारिले की, असा खवीस कोठून आला आहे? तेव्हा गांवचे पाटलाने सांगितले की, पूर्णी आमचे गांवीं मांग गारुड्याचा खेळ झाला होता. ते वेळेस या गांवचे मालक षटवर्धन ही खेळ पहात बसले होते. तेव्हा गारुड्याने खेळ करता करता आपले कंवरेस दोन्ही बाजूस सुपै बांधून षटवर्धन यांजपाशीं येऊन विनांति केली की, मी जितकी जमीन उडून जाईन तितकी जमीन मजला. सरकारांतून दाखी.

असें बौलून उभा राहिला. पटवर्धन यांनी विचार केला की, हा मांग गारुडी कार झाले तर दहावीस हात उडेले यापेक्षा काय उडणार आहे? असें म्हणून त्या गारुडयास गांवचे पाट्रिल यांजकडून सांगिलेले कों, तू नितकी जमीन उडून जाशील तितकी तुजला वंशपरंपरेने देऊन्, असें सांगतांच मांग गारुडी पाचचारशे हात जमीन उडाला. असें पाहून पटवर्धन म्हणून लागले की, याला आता जियें मारून टाकावें. असें गांवचे रखवालदार यांस सांगून जोड गोळी घालून मारून टाकला. तो मांग गारुडी त्या शेतांत खवीस होऊन बसला आहे.

नंतर महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस विचारिले की, या शेतात बाभळी मोठ्या आहेत जमीन ही कार चांगली आहे. त्या बाभळी आपण सर्वत्रानीं कृपा करून दिल्या तर आमच्या मठाच्या उपयोगी पडतील. अर्से महादेवबाबा बोलतांच गांवकरी यांनी हात जोडून विनंति केली की, आम्ही देतो अर्से बोलून म्हणाले की, पटवर्धन यांज-कडून आपणास प्राप्त होतील तर आम्ही कांहीं बोलणार नाहीं. नंतर महादेवबाबा हा मजकूर ऐकून तेथून निघाले आणि मिरजेस गेले. तेथे कांहीं एक दिवस महादेवबाबा यांस पटवर्धन यांनी ठेवून घेतले आणि कार कार सत्कार करून शेदेनशे रूपये वर्षासन करून स्वार्मीस दिले. नंतर निरोप घ्यावयाचे दिवशी महादेवबाबा बुधगांवचे जमिनीचा मजकूर सांगून बोलले की, त्या जमिनी-तील बाभळी आमच्या मठाच्या उपयोगीं कार आहेत. अर्से बोलतांच पटवर्धन यांनी सांगितले की, त्या शेतांतील खवीस जवरदस्त आहे. आपणास वश होत असल्यास आम्हांकडून अडथळा नाहीं. अर्से बोलून त्या जमिनीचे पत्र झावांस करून देऊन बुधगांवचे पाटील यांस महादेवबाबा यांचे नांव लिहून पाठविले. नंतर पटवर्धन यांचा निरोप घेऊन महादेवबाबा हे कृतकृत्य होऊन माघारे बुधगांवास आले आणि गांवचे पाटलास बोलले की, उदयीक आम्ही त्या शेतांतील बाभळी तोडू. आपण मदतीस कांहीं मनुष्ये दावी. नंतर पाटील यांने सांगितले की, आपले नें दुसरे काम सांगाल तें करू. परंतु त्या शेतात आमच्या गांवचे एक मनुष्य ही येणार नाही. ज्यास पाठवावें त्याचा घात सर्वस्वी होईल. अर्से पाटील यांने सांगितल्यावरून महादेवबाबानीं स्नानसंघ्या करून, पुण्ये व बुका स्नार्मीचे समाधीचा प्रसाद घेऊन, आपले पदरची मंडळी आपले बरोबर घेऊन, त्या शेतांत जेथे खवीस होऊन बसला होता त्या धोंडयापार्ही येऊन, आपल्या हातून त्याची पूजा करून, श्रीजयरामस्वामी यांच्या पादुकांचे तीर्य व बुका टाकून नारळ फोडून त्याजला विचारिले की, आतां आमचे सद्गुरुनाय जयरामस्वार्मांच्या दर्शनास चलावें म्हणजे आपल्या जन्मांतराचा उद्धार होईल.

आणि आपली कीर्ति फार वाढेल. आपल्या पाशीं बाभळी मोठमोठ्या आहेत त्या मठाचे उपयोगी पडतील. असें बोलून श्रीकृष्ण जयराम असा नामाचा उश्चार करून गड्यास सांगितले कीं, बाभळी तोडवाया. नंतर संध्या-काळपर्यंत दोनचार तोडून महादेवबाबा व सर्व मंडळी यांनी विहाडास घेऊन अस्तमानी भोजन केले. ते दिवशीं रात्रीं खुदगांवच्या पाटिलास खवीस यांने स्वप्राप्त्यें सांगितले कीं, आपल्या गंवच्या मंडळीकडून बाभळी तोडवाव्या आणि खडगांवास पोंचत्या कराव्या. त्यांतील कोणी कांटा घेतल्यास त्याचा फडशा पाडील. कांहीं एक न घेतां बाभळी व मजला खडगांवास पावते करावे, असें सांगतांच, पाटील जागा झाल आणि प्रातःकाळीं बावास स्वप्न सांगू लागल्या. गंवकरी यांस ताकीद करून एकंदर बाभळी तोडून खडगांवास पावत्या केल्या आणि महादेवबाबांनी त्या शतांतील देव होता तो गार्डींत घालून खडगांवास आणून स्वार्मीच्या देवालयापुढे ठेवून पूजा करून नैवेद्य दर उत्साहास देत होते. असा मांग गारुडी खवीस होता. त्याचा उद्धार करून स्वार्मीची सेवा करण्यास आरंभ केला. आणि खुदगांवाच्या जमिनीचे पत्र पटवर्धन यांजकडून वंशपरंपरे-चे घेऊन त्या जमिनींत नांगर धरून जमीन निकोप चांगली करून त्यांतील उत्पन्न होईल ते खडगांवास आणू लागले, असो.

महादेवबाबा हे कांहीं एक दिवसांनी मंडळीसुद्धां हिंडत हिंडत पंधरा दिवसांचे वाटेवर गेले आणि तेयून माघारे फिरले. वाटेने घेतांना डोंगरांत आले तें दिवस योडा उरला. एका गंवास वाटा दोन होत्या. त्यांपैकीं जवळच्या वाटेने निघाले तें तिकडून एक गृहस्थ पळत पळत घेत होता त्यास तुम्ही का पळतां? तुमचे मार्गे काय भय लागले आहे तें सांगवे असे विचारिले. मन तो वाटसरू म्हणू लागला कीं, आमचे पाटीमार्गे काळ लागला आहे तो आता आम्हास घेऊन दंश करील. असें म्हणत आहे तों बावांची स्वारी घेऊन त्याच्यापाशीं पोंचली. नंतर महादेवबाबांस त्यांने मजकूर सांगितला कीं, ही वाट नागांने पाडिली आहे. या वाटेने कोणी ही मनुष्य जात नाही. असें असून आम्हीं दांडगाईने निघालो तें आमचे पाटीस हा लागला. तो भुजंग हत्तीचे पायासारखा मोठा व पांच सहा बांवा लांब आहे. त्यांने ही वाट पाडिली आहे. तो आमचे अंगावर आला म्हणून आम्हीं पळत पळत आलो. असें बावास सांगून म्हणू लागला कीं, तुम्ही या वाटेने जाऊ नये. जाल तर भुजंग तुम्हांस दंश करील. बावांनी तो मजकूर ऐकून घेऊन मनांत विचार केला कीं, द्या नागाचा उद्धार करावा आणि ही वाट चालू करावी. मग वाटसरास बोलले कीं तुम्ही आमचे बरोबर चला. तुम्हांस नागाचा उपद्रव

होऊं देत नाहीं. असे त्यास बोलतांच जवळची मंडळी महादेवबाबास म्हणून लागली की वळे सर्पाचे आंगावर कां जावे ? आपण दुसरे वाटेने जाऊं चला. असे सर्व मंडळींनी फार फार सांगितले. परंतु त्यांचे न ऐकतां मंडळीकडे पाहून हांसू लागले व म्हणाले की मी एकटा पुढे होतो तुम्ही सर्वांनी माझे मागे यावे. असे म्हणून घोड्यावरून उतरले आणि पायजमा व जोडा काढून निघाले. तो नागापासून पांच हातांच्या अंतराने जाऊन उभे राहिले. तो संध्याकाळचा दोन घटका दिवस राहिला. नाग महादेवबाबांकडे दोन घटकापर्यंत दृष्टि लावून शेपटावर उभा राहिला. हे सर्व लोक पाहून म्हणून लागले की आतां हा नाग बावांवर झडप घालून दंश करितो. आतां काय करावे ? असे म्हणून फार घावरले आणि दीनासारखे उगीच उभे राहिले. बाबांकडे व नागांकडे पाहत आहेत इतक्यामध्ये नागांने बाबांच्या पायांपासून एक हाताच्या अंतरावर फडा काढून तीनिवेळ पायांवर फडा आपटून आपला प्राण सोडिला. हे पाहून बाबांस म्हणून लागले की द्या अरिष्टांतून श्रीजयरामस्वार्मींनी तुम्हांस पार पाडिले. सर्वत्रांस मोठा आनंद जाला. नंतर नागांचे दहन केले आणि एका ब्राह्मणास एक मोहोर देऊन त्यास सांगितले की, या नागांचे दशांत कर्म कर. नंतर महादेवबाबा बडगांवास आले आणि गौवचे मंडळींस नागाचा जालेला मजकूर सांगितला. असो. महादेवबाबा हे केवळ ईश्वरच आहेत असे म्हणून संपूर्ण लोक येऊन बाबांच्या पायांवर मस्तक ठेवून सेवा करू लागले.

आणखी एकदा बाबा मंडळीसुदूरां हिंडावयास दोन महिन्यांच्या वाटेवर गेले आणि भिक्षा करून माघरे फिरले. वाटेत येताना तापून एका नदींत आले. त्या नदींत एक डोहो होता. त्या डोहाचा अंत व यांग लागत नव्हता. अशा डोहापाशी महादेवबाबा घोड्यास पाणी पाजावयास लागले. इतक्यामध्ये आंत जल्देवता होत्या त्यांनी बाबांस घोड्यासुदूरां ओढून पाण्यांत नेले. तेव्हां बाबांच्या बरोबरची मंडळी तेयें येऊन त्यांनी मोठा आकांत मांडिला आणि म्हणून लागले की, एकाएकी बाबांची अशी गत कां जाली ? आम्ही पाहतां पाहतां बाबा डोहांत बुडाले. अशी चिताप्रस्त मंडळी बसली आहे तों तिकडून एक वाटसरू आला. तो म्हणून लागला की या डोहामध्ये असे पांच चार शिलेदार घोड्यासुदूरां पांच सहा महिन्यांत गेले. त्यांचा अदाप ठिकाण नाही. त्यांचेच पाठीमागून हे बाबा घोड्यासुदूरां गेले. ते आतां काहीं दृष्टीस पडावयाचे नाहींत. तुम्ही रडत बसून काय होणार ? आपल्या गांवास जाऊ. असे त्यास वाटसरू याने सांगितले आणि तो निघून गेला. मग बाबांबरोबरची जी मंडळी होती ती विचार

करीत बसली आहे तों त्या गोष्टीस एक प्रहर झाला. मग सर्वांनी धराकडे निघावयाचा बेत केला. तों डोहांतून पाण्याचे बुडबुडे येऊ लागले आणि पाणी खळबळूऱ्यां लागले. तें पाहून म्हणून लागले कीं आतां महादेवबाबा वरती येतील. से आले म्हणजे मग जावयाचे. असें म्हणून सर्वत्र मंडळी पहात बसली. तों इतक्यामध्ये उदयाचलापासून सूर्योर्बिब निघते त्याप्रमाणे घोड्याने उसकी मारिली आणि महादेवबाबा घोड्यासुद्धां बाहेर निघाले. हें सर्वत्रांनी पाहून त्यांस असें वाटलें कीं, आमचा प्राण गेलेला आला कीं काय ? नंतर महादेवबाबांकडे पाहतात तों त्याचे नेत्र-आरक्ष झाले आहेत व मुखचंद्रावर कोटि मदनांची शोभा आली आहे. ते वेळेस बावांचे तेज कोणास पहावेना. नंतर सर्वत्रांनी साष्टीग नमस्कार घालून म्हटलें कीं तुम्ही ईश्वर आहा असें आम्हीस वाटते. अशी स्तुति करून महादेवबाबां सुद्धां त्या नदीपासून निघाले आणि वाटेस लागले. नंतर काहीं दिवसांनी बडगांवास आले. वार्टील मजकूर सर्वत्रांस सांगितला तेव्हा त्यास मोठा आनंद झाला.

असे महादेवबाबा हे बडगांवां असतांना कोणी दुष्टानें भोजनाचे वेळेस दोन प्रहरीं त्यास विषाचा प्रयोग केला. त्या योगानें बावांच्या देहाची आग होऊं लागली आणि पडले. तेव्हा पदरचे मंडळींनी औषध उपाय केला. पण गुण काहीं येईना. त्या विषाच्या तापानें महादेवबाबा व्याकूळ झाले व कोणास काहीं न बोलतां निचेष्टित पडले. हें पाहून सर्वत्रांच्या नेत्रांस उदक आले. एकमेकांत बोलू लागले कीं, असा यजमान आम्हीस मिळावयाचा नाही. महादेव-बाबांनी जीं जीं चरित्रें केली नितकीं आठवून दुःख करीत बसले आहेत तों मध्य रात्रीचा समय झाला. पदरची मंडळी व गांवांतील मंडळी महादेवबाबांचे भोवतालीं बसली आहे. इतक्यात श्रीसहूरुनाथ जयरामस्वामी आपल्या हातांत अमृताची कुपी घेऊन आले आणि कोणाचे दृष्टीस न पडता. महादेवबाबांपाशीं येऊन त्यास हाक मारून सांगितलें कीं तुजला आज दोन प्रहरीं दुष्टानें विष घातले त्यास मजपाशीं औषध आहे तें तुं घे म्हणजे तुजला काहीं भय नाही. तुं आतांच उठशील, असें म्हणून त्यांच्या मुखांत औषध घालून आर्पण गुप्त झाले. नंतर महादेवबाबा मंडळी पहात असतांना एकाएकीं उठले आणि म्हणून लागले कीं आपले पायाचे दर्शन देऊन जावे. असें बोलून नेत्र उघडून पाहिले तों मंडळी मात्र भोवतीं बसली आहे. मग मनांत विचार केला कीं, हें मजला संकट प्राप्त झाले म्हणून श्रीगुरुने जातीनें आपल्या हातानें औषध देऊन आरोग्य केले. नंतर महादेवबाबा उठून बसलेले पाहून सर्वत्रांस आनंद झाला. तो लिहितां येत नाही. असा चमत्कार महादेवबाबा यांनी सर्वत्रांस सांगितला. असो.

महादेवबाबा एके दिवशी अस्तमार्णी स्वार्मीची पूजा करून नैवेद्य दाखवून आपण भोजन करून खोलीत बसले असतांना मुखांतून कूण्ठ नामाचा उच्चार करीत करीत निद्रित शाळे. इतक्यांत बडगांव येयील कोणी दुष्टानेवाच्या मांग यास सांगितले कीं, महादेवबाबांस जिवें मारावे म्हणजे तुला पांच-शेरूपये देईन. असे सांगून आपण घरास गेला. नंतर वाच्या मांग हातात सळ घेऊन मठाचे मार्गे कुसू आहे तें उतरून खोलीच्या उत्तरेस दिंडी आहे ती उघडून आंत आला आणि पाहिले तों महादेवबाबा हे एकटे च निजले अहेत व जवळ सप्या लावलेल्या तशा च अहेत. असे पाहून महादेवबाबां-जवळ जाऊन सळाचें मेण काढून मारावे म्हणून महालेवबाबांकडे अंगुष्ठापासून मस्तकापर्यंत पाहिले तेव्हां त्याचे हातातील सळ गळून पडला. मनांत दया उत्पन्न होऊन म्हणू लागला कीं, महादेवबाबांस सारखा पुरुष आमच्या गांवास पुन्हा मिळावयाचा नाही. असे म्हणून नेत्रांस उदक आणून महादेवबाबांकडे पाहिले तों श्रीकृष्णनामाचा उच्चार करीत करीत निजले अहेत. नंतर वाच्या मांग यांने महादेवबाबांस जार्गे करून साष्टांग नमस्कार घालून हात जोडून विनांति केली कीं, मजकडून अपराध मोठा शाळा. स्वार्मींनी कृपाळू होऊन मजला मठा बाहेर घालवावे. मजला या वेळेस बाहेर जाण्यास वाट दिसत नाही. असे बोलतांच महादेवबाबांनी त्याकडे पाहिले आणि म्हणू लागले कीं, तू कांहीं भिऊं नकोस. कोणास न कळतां तुजला बाहेर घालवून देतों. असे म्हणून त्याजला घालविले. नंतर दुसरे दिवशी खोलीची शुद्धता करून आपण स्नान करून श्रीसद्गुरुनाथ जयराम स्वामी यांच्या पादुकांची व समाधीची पूजा करून नैवेद्य दाखवून भोजन करून रात्रीचा मजकूर सर्वत्रांस सांगितला. भग सर्वत्रांनी ऐकून मोठें आश्रव्य केले आणि म्हणू लागले कीं, आमचे महादेवबाबा हे इधरच अहेत. यांस कलिकाळाचे भय नाही.

असे असतां एक वेळां जयरामस्वामी यांचे पुण्यतिथीचा उत्साह आला. ते दिवशी ब्राह्मणांची व समाधीची पूजा करून ब्राह्मण भोजनास बसले तों एका-एकीं चोहोंकडून आभाळ आले आणि पर्जन्य पडण्याची वेळ आली. तेव्हां सर्वत्र मंडळी भोजनास बसली होती ती पाहून म्हणों लागली कीं, आज कांहीं आमचे भोजन होत नाही. आतां पर्जन्य येईल. असे बोलतांच चोहोंकडे गांवाचे पर्लीकडे पर्जन्य पडू लागला. तो पाहून मोठा गळबला शाळा. तेव्हां मंडळीने महादेवबाबांकडे पाहिले. महादेवबाबांनी श्रीकृष्णाप्यास्वामी यांच्या समाधीस उजवें घालून जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, विठ्ठलस्वामी व मुनीश्वरस्वामी यांचे समाधींस नमस्कार घालून ब्राह्मणांपाशी आले आणि सांगितले कीं,

राज्य मराठी विकास संस्थाद्वारा

संगणकीकृत

आपणास पर्जन्याचा काही उपद्रव होणार नाही. आपण स्वस्य भोजन करावे. असेहून जयरामस्वार्मीच्या समाधीपाशी जाऊन बसले. पर्जन्य ब्राह्मण भोजन होई तोपर्यंत एक येब देखील पडला नाही. चहूंकडे गांवाभेवताली पडत होता. असा चमत्कार सर्वत्रांनी पाहून जयजयकार करून भोजन करून महादेवबाबांकडे पाहिले तो सूर्यासारखे दिसूं लागले. मंडळी महादेवबाबांचे आणि समाधीचे दर्शन घेऊन आपल्या गांवास गेली.

आता महादेवबाबांची भक्ति देवब्राह्मणांवर कशी होती व वृत्ति कशी शात होती ती सांगतो. एक वेळा स्वार्मीचे पुण्यतिथीचे दिवशी ब्राह्मणभोजनसमयी महादेवबाबा जातीने आपल्या हातात पोळ्यांची चवड घेऊन ब्राह्मणास वाढीत असती त्या ब्राह्मण मंडळीत एक तेलंग ब्राह्मण भोजनास बसला होता. त्याजपाशी जाऊन त्यास एक पोळी वाढिली. तो तेलंग ब्राह्मण मोठा रागीट होता. तो खावांकडे पाहून बोलला की, महादेवबाबांचे अस रव्वे होते. तुश्या बापांचे काय जाते ! असेहे बोलून जेवता जेवता महादेवबाबांच्या तोंडांत मारिली. महादेवबाबांनी त्याजला कांही एक न बोलता कारभारी यास हाक मारून सांगितले की, या ब्राह्मणास भोजन होईपर्यंत जो पदार्थ लगेल तो वाटून त्याचा बंदोबस्त नीट राखावा. असेहे सांगन त्याचा विटाळ झाला होता. अहून हात पाय धुऊन समाधीपाशी येऊन बसले. त्या तेलंग ब्राह्मणाजवळ काही ब्राह्मण मंडळी बसली होती त्यानीं त्या तेलंग ब्राह्मणास सांगितले की, महादेवबाबा ते हेच. त्यांचे तोंडांत कशी मारिली ! आता तुझे भोजन झास्यावर पारपत्य करितील. असेहे तेलंगाने ऐकतां च तो मोठा भयभीत झाला. त्याला भोजन गोड लागले नाही. सर्वत्र मंडळी भोजन करून आपल्या घरास गेली आणि तो तेलंग ओहरीत जाऊन आपले विराडास बसला. नंतर अस्तमानी महादेवबाबांनी आपल्या पदरच्या मंडळीस सांगितले की, आज त्या ब्राह्मणाने भोजनसमयी आमचे तोंडांत मारिली त्यास बलाबून घेऊन यावे. असेहे बोलतांच खावांचे आज्ञेप्रमाणे तेलंग ब्राह्मणास मठात घेऊन आले. तेव्हा त्यास असेहे वाटले की आज माझे पारपत्य करितील. असेहे मनात आणून खिळ होऊन महादेवबाबांपुढे उभा राहिला. नंतर खावांनी त्यास साष्टांग नमस्कार घालून आपले जवळ बसवून त्याचा सन्मान करून त्याचे हातात पांच रुप्ये ठेविले आणि त्यास सांगितले की, आपण दर पुण्यतिथीस व श्रावणमाशी जन्माष्टभीचे उत्साहास येत असावे. कांही एक मनात संशय घेत नाऊ नये. मी सर्वस्वी आपला अपराधी आहे. असेहे बोलतां च त्याला मोठा आनंद झाला आणि महादेवबाबांचे पायांवर मस्तक ठेवून अहून लागला की, मी आमपर्यंत

मोठमोठे ठिकाणी यजमान व भगवद्भक्त पाहिले. परंतु तुम्हासारखा यजमान दयाळू व कृपाळू पाहिला नाही. असेहे म्हणून महादेवबाबाचे वर्णन करीत करीत आपले गांवास गेला. हा मजकूर सर्वांनी ऐकून मनांत म्हणूं लागले फी, असा शाँत वृत्तीचा बाबा कोठे पाहिला नाही. असो.

महादेवबाबा आपल्या ब्रह्मचर्यवतीत कसे होते ते सांगतो. श्वावाची स्वारी बाहेर हिंडावयास गेली होती. वाटेने जाताना अस्तमानीं एका गांवास मुळामास गेले, तेथे रहाण्यास जागा पाहिली तो कोठे मिळेना. एक मराव्याचा वाढा होता. तेथे गेले आणि पाहिले तो त्या वाड्याच्या आंत देवडीस पन्नास लोक राखणेस होते. त्यास महादेवबाबानीं विचारिले की, आहास रहाण्यास आपल्या वाड्यात जागा देणे. त्यात एक शिपाई मराठा होता. त्याने बाबास विनंति केली की, आम्ही आपणास रहाण्यास जागा दिली असती. परंतु आमचा यज-पान भोठा रागीट अहे. हल्ळी तो येवें नाही. शिंदे सरकारचे पदरी रोज-गारास अहे. त्याची स्त्री एक व पांच चार कुणबिणी मात्र वाड्यात आहेत. असे सांगतांच श्वावानी त्यास सांगितले की, आपण रहाण्यास जागा न दिली तर आहास दुसरे गांवास जाणे प्राप्त अहे. आमची अस्तमानाची स्थानसंध्या बुडेल. असे बोलतो च त्यास दया उत्पन्न होऊन आपले शिपाई मंडळीस सागून बाबास रहाण्यास जागा दिली. नंतर महादेवबाबा घोड्यावरून उत्तरून आपले जवळचे ब्राह्मणांस सागून स्थानास पाणी तापवून स्थान करून आपले विन्हाडापासून दहा हाताच्या अंतरावर देवाची पूजा करीत बसले. तो वाड्याच्या यजमानाची स्त्री भोजन करून बाहेर आली आणि श्वावांकडे पाहून तिजला असे वाटले की, असा पुरुष मजला प्राप्त व्हावा. असे मनांत आणून श्वावांपाईंनी गेली. महादेवबाबानीं स्थानसंध्या करून देवाची पूजा करून गुरुचे जपास आरंभ करण्याच्या संधीस त्यांचे बरोबरची मंडळी कोणी नाही. असे पाहून त्या स्त्रीने श्वावाचे जवळ येऊन दोन वेळा हाक मारिली. तेबाहां महादेवबाबा तिचे मनांतील अभिप्राय जाणून तिला बोलले की, आपण मातोश्री आई. माझी जपाची वेळ ज्ञाली आहे तर आपण काही बोलून नये. थशी श्वावांचे मुख्यानून अक्षरे निघतांच ती स्त्री आपले खालीत जाऊन निजली. बावांनी जप करून देवास नैवेद्य दाखवून बरोबरच्या मंडळीसह भोजन केले आणि निद्रा केली. नंतर दुसरे दिवशी तेथून निघून पुढे हिंडावयास मेले. प्रातःकाळी त्या वाड्यांतील ती मराव्याची स्त्री उठून आपले पदरची मनुष्ये होती. त्यांस बोलवावे म्हणून हाक माऱू लागली. परंतु तिजला बोलतो अगदी येईना. असा चमत्कार ज्ञाला. नंतर तिने रात्रीचा मजकूर ज्ञाला.

तो सर्वांस सांगितला. म्हणूं लागली की, मी सहज खावांपाशी गेले आणि खावांस कांहीं बोलावै म्हणून हाक मारिली. नंतर माझी वाचा बंद झाली. असे तिने खुणार्नीं त्या लोकास समजाविले. नंतर महादेवबाबा हे परत येण्याची वातमी राखून खावांस माघारे येताना ठेवून घेतले आणि महादेवबाबांच्या पायांवर त्या मराठ्याच्या स्त्रीने मस्तक ठेवतांच तिजला वाचा येऊन पहिल्यासारखी बोलू लागली. असो.

महादेवबाबांचे मुखांतून जीं अक्षरे निघतील तीं खोटीं ब्रह्मावयाचीं नाहीत असा मजकूर सर्वांनी ऐकून मोठा आनंद करून म्हणूं लागले की, महादेव-बाबा हे केवळ शुकनारदाचा अवतार आहेत. अशी सर्वत्रांची खात्री झाली मोठा कृपण असला तरी महादेवबाबा यांस पाहून कांहीं तरी दावै असे त्यास वाटावै. असे कशावरून ? महादेवबाबा हे हिंडावयास गेले असतां एका गांवांत गेले आणि मारुतीच्या देवालयापुढे जाऊन गांवचे पाटील यास विचारले की, येथे आज आम्हांस रहाऱ्यास जागा कोठे मिळेल ? असे बाबा बोलले असतां तो पाटील फार दयाळू होता त्याने उत्तर केले की, आमचे गांवीं एक सावकार मोठा धनवान् होता त्यास देवाज्ञा होऊन दहाबारा वर्षे झालीं. त्याचे पोटीं कांहीं संतान नसून त्याची वायको मात्र आहे ती मोठी कृपण आहे. अशी की, आपले पोटास देखील पुरते खात नाहीं व कोणी अतीतअभ्यागत व आसवर्ग सोयरेधायरे यांस ही कधीं जेऊं घालीत नाहीं. त्यास आपण तशा ठिकाणी जाऊन तिजपासून कांहीं द्रव्य संपादन करून घेतल्यास आपणास या गांवांत पांचपन्नास रूपये करून देऊं. असे बोलतांच महादेवबाबा म्हणूं लागले की, आपल्या मनांतून या बाईकडून कांहीं द्रव्य काढावै असे असल्यास जाऊन पहातों. नंतर पाटील बोलले की, एक देखील त्या बाईने कोणास पैसा दिलेला कर्णेकरून ऐकिला नाहीं. असे पाटील याने सांगितले आणि आपण घोड्यावर बसा मी तिचे वाड्यास आपणास नेतों असे म्हणाला. तेव्हां ते उभयतां तिचे वाड्यास जाऊन वाड्यांत कोण आहे म्हणून हाक मारली. तीं सावकार याची वायको बाहेर आली. तेव्हां बाबांनी तिजला उत्तर केले की, मजला पाणी प्यावयास लौकर घेऊन यावै. मला पुढे जाण्याची नड आहे. असे बोलतांच ती घरांत जाऊन पाणी घेऊन बाहेर आली. नंतर बाबा घोड्यावरून खालीं उत्तरून चूळ भरून नेत्रांस पाणी लावून घोड्यावरील गाशा टाकून निजले आणि बाईस म्हणूं लागले की, कर्से करावै सर्व गावैं आज दोन महिनेपर्यंत हिंडलों परंतु मजला एक पैसा प्राप्त होत नाहीं आणि जन्माईमीचा उत्साह जेवळ

आला, त्यास आतां सद्गुरुनाथ श्रीजंयरामस्वामी कसा पार पाडतील ? असे म्हणून मोठे संकट प्राप्त ज्ञाल्यासारखे दाखवून त्या बाईपुढे बसले. तेव्हां बावांस पाहून त मजकूर समजून घेऊन तिळा असे वाटले की, आपले जवळचे द्रव्य एकंदर घेऊन बावांची चरणसेवा अखंडित करावी. असा त्या बाईस मोह उत्पन्न होऊन महादेवबाबांजवळ येऊन साष्टांग नमस्कार घालून विनंति केली की, आपण पंगतीचा लाभ देऊन उदयीक आपले गांवास परत जावे. कांही चिंता करू नये. आपले येये जन्माष्टमीचे उत्साहास जे द्रव्य लागेल ते मी जातीने देईन. असे बाईचे भाषण होत आहे तो बावांचे बरो-बरची मंडळी खटल्यासुद्धा बावांपाशी येऊन पोहोचली. नंतर तिने मेजवानीचा याट करून बावांस ठेवून घेऊन भोजन घालून गांवचे पाटील यांस पंगतीस बोलावून मोठा समारंभ केला आणि बावापुढे चारशे रूपये आणून ठेविले आणि विनंति केली की, आपण वर्षातून एक वेळा येऊन दर्शनाचा लाभ देऊन जावे. असा मजकूर ऐकून म्हणूं लागले की, या बाईने आम्हां देखत कोणास एक पैसा अगर मूठभर धान्य कधीं धर्म केला नाहीं. असे असून आपणांस ४०० रूपये देऊन मेजवानीचा याट केला. तेव्हां आपण ईश्वर म्हणून बाईकडून ही गोष्ट घडली असे बोलून आणखी गांवचे पांचपल्लास रूपये देऊन बावांचा सत्कार करून लावून दिले.

नंतर महादेवबाबा निघून आपले गांवास आले आणि बडगांव येये कांही एक दिवस स्वार्मांच्या समाधीची सेवा करून एके दिवशी समाधीची आज्ञा घेऊन आठपाढीस मुकामास आले. दुसरे दिवशी प्रातःकाळी स्नानसंध्या व देवाची पूजा करून श्रीगुरुचे ध्यान करीत आसनावर छाटी घेऊन बसले आहेत आणि पदरची मंडळी भोवताली स्नानसंध्या करीत बसली आहे तो बावा अंगाव-रील छाटी काढून एकाएकी बोलले की, बडगांव येये अमुक नांवाचा गृहस्थ होता त्यास सरकारचे धरणे येऊन घेऊन गेले. असे बोलून आणखी अंगावर छाटी घेऊन ध्यानस्थ बसले. तो मजकूर ऐकून जवळची मंडळी घावरी ज्ञाली आणि बावांचे ध्यान विसर्जन ज्ञाल्यानंतर ती च गोष्ट बावांस विचारिली. परंतु त्यानी कांही उत्तर दिले नाही. नंतर दुसरे दिवशी अस्तमानी बडगांवाहून पत्र आले की, अमुक नांवाचा गृहस्थ यास सरकारांत धरून नेले. नंतर बावांचे बोलण्याचा मजकूर व पत्राचा मजकूर एक च असे पाहून मोठे आश्र्य करून म्हणूं लागले की, आपण बोललां ते खरें च आहे. आपण केवळ ईश्वर च आहां. नंतर आठपाढी येये कांही दिवस राहून बडगांवास माघारे आले. असो.

महादेवबाबांची कीर्ति चहूंकडे प्रगट होऊन मोठा लैकिक ज्ञाला. नंतर

एके वेळी पठाणांचा दंगा क्षाला त्या वेळेस मनुष्यास असें बाढूं लागले की, आतां आमचा प्राण काहीं वांचत नाहीं व अबू ही राहत नाहीं. असा मनात विचार करून भोवतालचे खेडे गांवांतील लोक महादेवबाबांचा विश्वास धरून त्याचे आधारानें तरी वांचूं म्हणून सर्व लोक मुलांबालासुद्धी बडगांवास घेऊन राहिले आणि महादेवबाबा योस हात जोडून विनंति करूं लागले की, आतां या संकटातून आम्हांस पार पाढायें. असे गाविंगांवचे लोक विनंति करितात तों पठाणांची स्वारी पांच चार कोसावर उत्तरली आणि त्यांनी नित्य उठून एका गवास जावें आणि गांवात कोणी लोक संपन्न असतील त्यांजला हजारों प्रकारे पीडा करून बायकांमुलांच्या अबू घेऊन गांवात काहीं देवालये असतील तीं पाढून टाकावीं, देव फोडून गाविस आग लावून दावी, असा अनर्थ नित्य करीत असावा. नंतर पठाणांचा मुक्काम जवळ च क्षाला असें सर्व लोकास कठतांच मोठे भयाभीत होऊन बडगांव येयें एकच हलकल्होळ क्षाला. आईस लेंकंड ओळखूं नये अडी वेळ आली. नंतर महादेवबाबांनी सर्वत्रास सागितलें की, आपण काहीं चिता करूं नये. सद्गुरुनाय जयरामस्वामी आपली चिता परिहार करतील. गावितील लोकास सागितलें की, आपली मुले व बायका असतोल तीं मठात आणून ठेवावीं. असे सांगून आपण घोड्यावर बसून श्रीसद्गुरुनाय जयरामस्वामी यांचे चितन करून पठाण यांचे लष्करात गेले. तेयें पाहता किती एक बायकांच्या व पुरुषांच्या अबू घेऊन अनर्थ चालला आहे आणि दहावीस हजार पठाणांचा तळ पडून गेला आहे. असे पाहून म्हणूं लागले की, आता आम्ही येयें हा मजकूर जाऊन सांगून कोणाकडून बंदोबस्त करवावा? असा विचार करीत आहेत अशांत मालकाचा कारभारी मोठा विश्वासूक आवडता होता त्याची गांठ पडली. त्यांने महादेवबाबांचे हातास धरून आपले डेण्यात नेऊन बावास विचारिलें की, आपण जातीने कजास आलां? आपला निरोप आला असता तर मी बंदोबस्त केला असता. असे म्हणून बावांचे हातास धरून आपले मालकाची व बावावी भेट करून सर्व मजकूर सांगून दहा असामी शिपाई बडगांवाचे बंदोबस्ताकरिता दिले ते घेऊन बडगांवांत आले. नंतर किती एक गविं लुटलीं व जाळलीं. परंतु बडगांवास काढीमात्र धक्का लागला नाही. पठाणांची स्वारी बडगांवास आली. तेव्हां मेजवानीचा बेत बावांनी करून त्यांस तूष केले, नंतर पठाण लोकांनी बावांचे गुण वर्णन करून आपले यजमानजीपाशी गेले आणि सागितलें की, महादेवबाबांमारखा भगवद्भक्त कोठे पाहिला नाही. असे सांगून पठाण याची

स्वारी आपल्या देशास निघून गेली. नंतर दहा पाच हजार मनुष्ये गांवोगांवचे दंग्यामुळे येऊन राहिली होतीं तीं बावाची आज्ञा घेऊन आपापले गांवीं गेलीं.

पुढे एके दिवशीं बावांस ज्वरपीडा प्राप्त होऊन व्याकूळ होऊन पडले. तेहां पदरची मंडळी यांस सांगितलें कीं, उदयीक आम्ही श्रीसद्गुरुनाय यांचे स्वरूपीं मिळून जाणार. असें सांगून तो दिवस गेल्यानंतर दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं बावा श्रीसद्गुरुनाय श्रीकृष्ण जयराम असा उच्चार करीत करीत गुरुंचे स्वरूपीं मिळून गेले. तो दिवस कोणता तर शाके १७५७ कार्तिक वद्य ५ चे दिवशीं महादेवबाबा समाधिस्थ झाले अणि पंढरीस जाऊन पांडुरंग यांचे स्वरूपीं मिळाले. हें कशावरून तर ते दिवशीं महादेवबाबा एफटेच बडव्यास महाद्वारांत आढळले आणि त्यांचे हातांत पांच रूपये दिले तेहां बडवे यांनी बावांस देवापाशीं पावतें केले आणि आपण महाद्वारां वाट पहात बसले. त्यास ४ घटका झाल्या; परंतु महादेवबाबा माधारे आले नाहीत. नंतर बडवे यांनी देवालयांत व बावांचे विन्हाडीं शोध केला. परंतु कोठे ठिकाण लागेना. मग बडव्यानीं विचार केला कीं, खोटे म्हणावें तर पांच रूपये माझे हातांत दिले ते तसेच अहेत. खरे म्हणावें तर कोठे शोध लागत नाही. असा मनांत विचार करून सी गोष्ट सर्वांस सांगून आपले घरास गेला. नंतर तिसरे दिवशीं बडगांवाहून पत्र आले कीं, कार्तिक वद्य ५ रोजीं प्रातःकाळीं महादेवबाबा समाधिस्थ झाले. तें पत्र बडवे यांनी व भगवद्गत्त मंडळी यांनी पाहून विचार केला कीं, महादेवबाबा हे श्रीपंढरिनाय यांच्या स्वरूपीं मिळून गेले. असा निश्चय केला. महादेवबाबांनी समाधि घेतली ते दिवशीं मोठा समारंभ झाला अणि गांवोगांवची मंडळी पहावयास आली. असें महादेवबाबा यांचे चरित्र समाप्त झाले. हें चरित्र कोणी ऐकतील अथवा वाचतील अथवा लेखन करितील त्यांचे मनोरथ पूर्ण होतील.

श्रीकृष्णापास्वामी, जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, विठ्ठलस्वामी, मुनीधरस्वामी, व महादेवबाबा या भगवद्भक्तांनी समाधि घेतल्यानंतर पुढे काहीं एक दिवसांनी शावणमाशीं जन्मकाळाचा उत्साह होऊन दुसरे दिवशीं देवालयांत गोपाळकाल्यांचे वेळेस जयरामस्वामी यांचे समाधीचा ढोल होऊं लागला तो अहोरात्र असा सात दिवस पर्यंत झाला. तो सर्व गांवोगांवचे लोकांनी पाहिला. पुढे काहीं दिवसांनी पुण्यतिथींचे दिवशीं भोजनाचे वेळेस बुसेसावळी येथील ब्राह्मणांचे मूळ आठ वर्षांचे विहिरींत पाण्याकरिता गेले ते आत बुडाले. तेहां जवळ कोणी नाही असें पाहून श्रीजयरामस्वामी यांनी आपल्या हातांने वरती काढून त्यास सांगितले कीं, तरुं काहीं भिजं नको. असें म्हणून आपण गुप्त

शाळे. नंतर त्याचे बापांने विहिरींत जाऊन पाहिले तो मुलगा विहिरीचे पायरी-वर पाण्यानंजीक पडला आहे. त्यास वरती घेऊन आला अणि त्या मुलास विचारले. त्यांन सांगितले की, एक ब्राह्मण ब्राह्मचारी यांने मजला बाहेर काढिले आणि सांगितले की, नू कांही भिजं नकोस आणि आपण गुप झाला. असा चमत्कार सर्वत्र मंडळींनो ऐकून मोठा जयजयकार केला. श्रीजयरामस्वामी यांचे समाधीचे दर्शन व सेवा केली असतां सर्व मनोरथ पूर्ण होतात. कोणास रोग अथवा पिशाच बाधा असल्यास ती स्वामी दूर करतात व संततीची इच्छा असल्यास समाधीची सेवा केल्यास श्रीजयरामस्वामी सर्व सनोरथ पूर्ण करितात. श्रीजयरामस्वामी यांचे चरित्र लिहिलेले आहे व परंपरेने सांगत आले त्यावरून लिहिले आहे. त्यास कोणी दोष देऊ नये.

समाप्त.

बृत्त उपजाति.

त्याच्या तपाळा अति काय वानूँ । दिसे जसा स्वीकृतकाय भानूँ ॥
अत्युग्र ज्याच्या पहतां तपा ती । जठोनि गेली सुरनेत्रपाती ॥ १२३ ॥
त्रिपूरुषीं यत्न करोनि ज्ञाली । किया चि तेजोमय ती निघाली ॥
जाणावया पूर्वजस्तर्गताला । कापेल कां सांग न स्वर्ग तोला ॥ १२४ ॥

बृत्त शिखरिणी:

सहस्रावदें ऐसे भगिरथ करी उग्र तप जें ।
तया येगे गंगाहृदयं करुणा फार उपजे ॥
धरोनी देहाते सकळजनतापहर ती ।
उभी राहे भावें नृपत्रमुख रामा प्रहर ती ॥ १२५ ॥
जया पाहे त्याते करिल नवये भस्म यतिला ।
अशा पाहोनी त्या बहुत उपजे विस्मय तिला ॥
म्हणे राया पाहें नयन उघडीं चिंतिसि जिला ।
प्रसन्ना मी आहें वद कवण बा कष्ट तुजला ॥ १२६ ॥
नृपाच्या गंगेचा मधुर श्रवणीं शब्द पडला ।
तृष्णार्ताच्या जैसा वदाने अमृतस्त्राव घडला ॥
किती वानूं ज्ञाला तिजसि बघतां हर्ष न मिती ।
उभी गंगा जेये विधिमुख जिला देव नमिती ॥ १२७ ॥
सहस्रादित्यांची जणु समरूची एकवटली ।
जगत्पापांधारा खनन करण्या काय नटली ॥
अशा देखे माता चराण करि लोटांगण तदा ।
नृप क्षाली प्रेमोद्दत्तनयनतेये मग पदा ॥ १२८ ॥

बृत्त बसंततिलका.

ज्ञाला नृपासि अतिहर्ष न माय चिर्ती । रोमाचरूप उमठे सकलांगभिती ॥
प्रेमे तदक्षियुगलांतुनि जाय पाणी । होतां सगद्रद गळा वदवे न वाणी ॥ १२९ ॥
पाहोने माय करितां नमना तयाला । आणी कृतार्थ करणे चि मनांत याला ॥
ठेवी भगीरथशिरीं करपंकजा ती । जेणे सुरेद्रपदवीसि हि मर्त्य जाती ॥ १३० ॥
वंदोनि पादकमळीं उदयोस्तु ताला । ऐसे वदेनि करि विष्णुपदीस्तुतीला ॥
माते सभाय मजळांचुने कोण आहे । जो मस्तकीं मि तव पादरजांसि वाहे ॥ १३१ ॥

बृत्त ललित.

जाणती तुला सुर न दीन मी, जाणुनी असे सुरनदी नर्मी ॥
वाटते मला सफळ आजसें, काक मानसीं उतरतां जसे ॥ १३२ ॥

देवता मुनी नमिति सर्वदा, तूजवांचुनी कवण सर्वदा ॥
ब्रह्मदेव ही दुनसि बानितां, योर पावला विवृधमान्यता ॥ १३३ ॥
आर्या.

माते सहस्रबदना, नाहीं सामर्थ्य तव गुणा गाया ॥
नागा ही तुजवांचुने जाऊं कवणा अभीष्ट मागाया ॥ १३४ ॥
तुजवांचुने मतिपतरा कवणा सामर्थ्य सांग ताराया ।
रविनेचि जाय तम जें, उगवुनि करितील काय तारा या ॥ १३५ ॥
मत्पूर्वज कपिलाच्या, शार्पे गेले मरोनि नरकाला ।
दैवं करील परवशा, ज्ञाल्या प्रतिकूळ काय नर काला ॥ १३६ ॥
यास्तव मदर्थ ये दूर, भवरि करण्यासि शुद्ध पितरां या ।
वितराया स्वर्गतिला, होइ सोपानपद्धति तराया ॥ १३७ ॥

बृत्त शार्दूलविक्रीडित.

गंगा ऐकुनि भूपवाक्य वदली राया कसे हें घडे ।
वेगे कोण धरील सांग मजला जी भूक्त्री मी पडे ॥
भूमी भेदुनि खालती निज बळे जाईन मी अन्यथा ।
याचा काय विचार सांग मजला ये भूपते त्वन्मता ॥ १३८ ॥

दिंडी.

म्हणे नृपती जाईन शंकराते, भक्तियोगे मी शरण आजि माते ।
तज मुकुटी वाहील शूलपाणी, भक्तराज ही जाण सत्य वाणी ॥ १३९ ॥
वदोनीयां गंगेसि तदा ऐसें, जाउनीयां कैलासनगंगे बैसे ।
करी ध्यान चित्तांत शंकराचे, वेदमंत्रेकरूनि स्तवी वाचे ॥ १४० ॥

पद.

ये सज्जनहृदयकमलवास शंकरा रे ये ॥ घु० ॥
दक्षाध्वरहर हर भव सञ्चित्सुखपूर्णविभव ।
निर्दीळीं भय भवभय ज्ञानसागरा रे ॥ १ ॥ ये० ॥
जगतांचा मायबाप तूच हरिसि सर्व पाप ।
निववुनि मच्चिन्तताप, सुखविं पामरा रे ॥ २ ॥ ये० ॥
करितां स्तवनासि राय, प्रगटे शिव सदयकाय ।
रघुपतिसुत धरूनि पाय, घे म्हणे वरा रे ये० ॥ ४ ॥ १४१ ॥

बृत्त भुजंगप्रयात.

उभा राहिला येउनी शूलपाणी, वं ब्रूहि ऐशी वदे मूळ वाणी ।
नृपा ऐकतां योर आनंद ज्ञाला, जसा मेघजावदें मर्नी चातकाला ॥ १४२ ॥

नृपे देविला चंद्रकोटिप्रकाश, करी जो प्रभू भक्तहत्तापनाश ।
 शिरो चंद्र भाळ्डी शिखी कर्णि काळा, चतुर्बाहु शोभे उर्मी सर्पमाळा॥ १४३
 दिसे रुतिवासा शिवा वाम अंगा, तनूभूषणी लेलासे भुजंगा ।
 प्रसन्नासि त्या पाहुनी देवराया, धरी नम्र होवोनि भूपाळ पायां ॥ १४४
 म्हणे राय आणीक तें काय मागूं, असे सत्य माझेवरी आनुरागू ।
 कृपाळू जगन्नायका देवराजा, म्हणोनी च दृष्टी पडीलासि माशया ॥ १४५
 परी लागली एक चिंता ममासी, दयाळा तुम्हावांचुनी कोण नाशी ।
 गती दावया पूर्जां येत आहे, तया स्त्रवंदीचा शिरो भार वाहे ॥ १४६
 नूपाची अशी ऐकुनी दीनवाणी, तथास्तु म्हणे राजया शूलपाणी ।
 सर्वे घेउनी तो निघे भूतसंघा, शिरो ध्यावया विष्णुपादोदगंगा ॥ १४७
 हिमाद्रीवरी शंभु जांवाई आला, शशूरासि दावावया विक्रमाला ।
 म्हणे हाक मारीं नृपा स्त्रधुरीनीतें, पहा भार घेतों शिरो आज मी तें ॥ १४८

बृत पृथ्वी.

करी स्मरण भूपती जंवर आठवोनी पदा ।
 भसे सुरतंगिणी नृपतिदक्षिणांकीं तदा ॥
 म्हणे भगिरथा तुझी समज कन्यका बा मला ।
 पतीजवळि पौंचवीं जगति हो यशस्वी भला ॥ १४९ ॥
 विलोकुनि म्हणे तिला नृप दिली मला पामरा ।
 पिनृत्वपदवी तुवां जननि वंदा जी सामरा ।
 महत्व दिधलें तर्से ज्ञाटिति तातकार्या करीं ॥
 शिरो तुज धरी जगत्प्रभु अतां चि ये भूवरी ॥ १५० ॥

बृत वसंततिलका.

त्याते तथास्तु म्हणुनी भग गुप जाली, येण्यासि भूमिवरि वेगबळे निघाली ।
 झागीरयी म्हणति यद्युहिता म्हणोनी, गंगेसि धन्य गमला न तदन्य कोणी ॥ १५१ ॥

कटाव.

सुरलोकाहुनि गंगा खालीं, भूमीवरि येण्यासि निघाली,
 शर्वजट्टा ती उडीच घाली, देवमंडळी पाहूं आली,
 किरति विमाने दाटी जाली, मुनिगणसंतति सर्वे मिळाली,
 जयोस्तु म्हणुनी स्तवने करिती, सुरांगना अंगवाळिति अरती,
 किलर टाकिति पुर्ये वरती, हाहा हूहू तुंबरु गाती,
 सर्व अप्सरा प्रेमे नाचति, घो घो शब्दे पूर चालला,
 ऋरुण सावरी मूर्यरथाला, नक्तांच्या वाहती माळा,

मौत्यापरि त्या दिसति तळाला, पाहुनि पर्वत फेन सळाला,
ऐरावतिचा गर्व गळाला, द्विरदांगापरि लाटा वाहती,
विमाननावा वरी पोंहती, विचित्र रंगा तरंग दाविति,
भुजंगांगपरि प्रवाह धावति, लयासि कच्छप मत्स्य पावती,
तरंगवारें पाप हरावे, स्मरण करीतां निर्मल भावे,
काळाचे भय मुळीं न पावे, स्नाने विष्णुपदाला जावे,
पवित्र ज्यांनी चरित्र गावे, एकवीस कुळ उद्घारावे,
त्या गंगोचे दर्शन घ्यावे, तरीच मनुजे जन्मा यावे,
गंगा आली, शिवजटेत गुप्त ज्ञाली ॥ १९२ ॥

बृत्त शार्दूलविक्रीडित.

गंगागर्वहरावया सगरजा तरावया गावया ।
कीर्ती भक्तजन्मी पवित्र हि जगत्पापा विनाशावया ॥
ब्वाया शांत विषेत्य ताप सदयें श्रीविष्णुपादोद्भवा ।
गंगा मस्तकं घेतली सुखरे वर्णू किती त्या भवा ॥ १९३ ॥
होता गर्व नदीस बेग धरिता नाहीं च कोणी परी ।
येतां शंभुजटेत सर्व हरला बिदूपमेला धरी ॥
ज्ञाली गुप्त जटांतरीं न कळली जावोनि कोठे वसे ।
योरांशीं अभिमान जो धरि तया लोकांत थारा नसे ॥ १९४ ॥
होतां गुप्त शशांकशेसरजटीं भागीरथी तेघवा ।
होतां खिन्न करोनि यत्न पहिला त्या खेद ज्ञाला नवा ॥
भ्याला भूप झाणे अतां करू कर्से देवाधिदेवा मला ।
रक्षीं दे पितरासि स्वर्गगतिला सोडोनि गंगजळा ॥ १९५ ॥
ऐकोनी करुणार्द्वाक्य द्रवला शंभू नृपाचें तदा ।
टाकी त्या च ह्रिमाल्यों अति कुची गंगाप्रवाहा मुदा ॥
संपादोनि पराकर्मे चि दिघली जांवाइ याने खरी ।
दावायासि गमे जना श्वशुर त्या कीर्तीस वाहे शिरी ॥ १९६ ॥
ज्ञाले सात प्रवाह त्यांत इतरद्वीपीं सहा चालती ।
आला एक भगीरथार्थ जहला तो तीन भागाळती ॥
ब्रह्माविष्णुशिवात्मक प्रकृतिचे त्रैगुण्य तें भिन्नता ।
पावे काय जगच्छवार्थ वहते स्वीकारूली तोयता ॥ २०७ ॥
गंगोत्री पहिली दुजीस घ्यणती मंदाकिनी यापरी ।
तत्पूर्वेस असे जिला अलकनंदा नांव ती तीसरी ॥

गंगोत्रीत असे भगीरथशिळा केदार मंदाकिनी ।
 कांठीं तीसरिचे वसे नर अणी नारायण श्रीमुनी ॥ १५८ ॥
 गंगा सोडुनि दीवली निजजटेपासेनि ती जातसे ।
 कैशी हें पहवें हाणोनि बदरीकेदारमध्ये वसे ॥
 ऐसे पर्व विलोकुनी अलकनन्देचे तटीं स्वर्गती ।
 द्याया भक्तजनां वसे नर सर्वे नारायण श्री ॥ १५९ ॥

बृत्त मालिनी.

निजपदविभवार्चे काय माहात्म्य आहे
 समजुनि मर्नि ध्याया येउनी विष्णु राह ॥
 नरसह तप चाले उत्र नारायणार्चे ।
 सुरमुनी अति हवें पाहुनी गात नाचे ॥ १६० ॥
 हरिहर वसती ज्या स्वर्वनदीपुण्यकांठी ।
 सतत सुरमुनीची दर्शनालागि दाठी ॥
 अनुपम किति वानूं स्थान तें मी स्ववाचा ।
 शतजनुकृतपुण्ये लाभ होतो तयाचा ॥ १६१ ॥
 सुलभ सुरपदाचा लाभ यज्ञादिकर्त्या ।
 असुलभ बदरीच्या काननी वास मर्त्या ॥
 करुनि सुरनदीर्चे स्नान केदारनाया ।
 नमि जरि नर त्याच्या येतसे मुक्ति हाता ॥ १६२ ॥
 अतिशय महिमा तो योर नारायणाचा ।
 भवभय हरि ज्यार्चे नांव घेतांचि वाचा ॥
 करुनि अलकनन्दास्नान जो मूर्ति पाहे ।
 सकृदपि नर बैंकुठासि जावोनि राहे ॥ १६३ ॥

बृत्त वसंततिलका.

अन्वर्यक प्रकट नांव हिमालयार्चे । भारीच वर्फ दिसताति थवे जयाचे ॥
 सप्तमास यास्तव सुपुण्य तया स्थवासी । देवांविणे गमनशक्ति नसे नरासी १६४॥

बृत्त भुजंगप्रयात.

शरत्कालं पूजा करोनी तयाची, कपाटासि लावोनि येतात साची ॥
 वसंतांते केल्या खुलीं तीं कपाटे । असे नूत्न पूजाचि सर्वासि वाटे ॥ १६५ ॥
 जया देव येवोनियां पूजिताती । सुरख्तीसर्वे नित्य गंधर्व गाती ॥
 वसंतापुढे मार्ग त्या ठार्ये जाया । शरत्कालपर्यंतची रामराया ॥ १६६ ॥
 पुढे ओघ तेयोनि येतात खालीं । मर्ये ऐक्यता त्यांत दोयांसि झाली ॥

मिळे यत्र गंगोत्रि भंदाकिनीते । धरी स्थान रुद्रप्रयागाभिघेते ॥ १६७ ॥
 दिला भाग रुद्रासि तेये सुरांनी । असे सेवितां मुक्ति दे जे नरांनी ॥
 तथा तीर्थं साहोनियां ताप साचा । तपाते करी स्तोम तो तापसांचा ॥ १६८ ॥
 असे श्रीपुरी पूर्व अंगास खालीं । इमा कांतनारायणासाठं आली ॥
 तपोभंगभीत्यर्थं दूरीच राहे । ह्यणोनी पुरी श्री असे नांव वाहे ॥ १६९ ॥
 पुढे तीनर्षी एकेचि ठार्यो । मिळाले मुळो भिन्नता ज्यासि नाही ॥
 एव भावासि वाहे । परी आत्मरूप स्वयें एक आहे ॥ १७० ॥
 रुद्रत्या हराया । सुरीं याग केला असे याचि ठाया ॥
 तशा देवयज्ञी हरी तुष्ट ज्ञाला । म्हणे कांहं माझा सुरांते वराला ॥ १७१ ॥
 तथा बेलिले देव देसी वरासी । तरी इतुके दे दयाठा अह्यासी ॥
 अम्ही याग येये असे आजि केला । धरो तीर्थं देवप्रयागाभिघेला ॥ १७२ ॥
 करी स्नान जो दान त्या मुक्ति व्हावी । तपा जो करी त्या स्वरूपासि दावी ॥
 तथास्तू म्हणोनी हरी गुप्त ज्ञाला । वसे नांव देवप्रयाग स्थलाला ॥ १७३ ॥

साकी.

ह्यणे गाधिसुत सुरप्रयागापासुनी गंगा आली ॥
 उलंघोनी हिमालयाते, पर्वतराजाखालीं ॥ १७४ ॥
 तये ठिकाणी हरिद्वार हें स्थान असे रघुराया ॥
 स्वर्गद्वारचि जाण लक्ष्मणा विष्णुदर्शना जाया ॥ १७५ ॥
 शिवद्वेष मर्नि धरूनि यज्ञ ते ठार्यो दक्षे केला ॥
 यज्ञपती शिव कोये दक्षासह मख नाशा नेला ॥ १७६ ॥
 सभय सुरांनी स्मरतां, ते क्षणीं श्रीहरि तेये आला ॥
 शिवासि जातां शरण सुरांसह शिव ही येता ज्ञाला ॥ १७७ ॥
 शार्वांजने बस्तमुखाते लावुनि गंगास्नाना ॥
 घालितांचि सो सजिव दक्ष करि, शिवस्तुतीते नाना ॥ १७८ ॥
 रुद्राते सुर भाग देऊनि, स्तविती जोडुनि पाणी ॥
 वरदराज तो संतोषे मग, वदे सुरांते वाणी ॥ १७९ ॥
 हरिप्राप्तिचे द्वार म्हणोनी, हरिद्वार हें राहो ॥
 नांव पुरीला एये येतां, पतितहि मुक्ती पावो ॥ १८० ॥
 क्रतुदर्भाने पूर्णगर्भ हें, तीर्थं जाहले याला ॥
 कुशावर्त हें नांव जनाते, ने स्नाने मोक्षाला ॥ १८१ ॥
 असे वदोनी शंभु राहिला, बिल्केश या नविं ॥
 पश्चिमभार्गीं गंगातीरीं पुरींत हरि ही राहे ॥ १८२ ॥

मायानगरी तीच राघवा, हरिहर जेये वसती ॥
 त्या गंगेला काय वर्ण मी, सहस्र जिव्हा नसती ॥ १८३ ॥
 शर्वजटोद्ध्रव बीरभद्र जो, दक्ष वधाया आला ॥
 हरिद्वार या क्षेत्रा मार्गे, प्रेमे वसता जाला ॥ १८४ ॥
 क्षेत्राजवळी पश्चिमवाहिनि, रामा गंगा जाली ॥
 पुढे अभिन्ना दिशे लक्ष्मीनी, वेगे सिंधु निघाली ॥ १८५ ॥
 आर्या.

आहे तदग्रभार्गी, जो निंदी दक्ष लोकपा थाँया ॥
 दावाया सुपथ तया, कनखल हे तीर्थ लोक पावाया ॥ १८६ ॥
 तत्तीर्णे दक्षेश्वर पुण्यक्षेत्र हि असे नरा ज्याचा ॥
 बा लाभ सुखद जैसा इंद्राच्याही तसा न राज्याचा ॥ १८७ ॥
 ऐरी अनंत तीर्ये, जीत मला वर्णवे न रामा ती ॥
 नेती विष्णुपदाते, यत्तीरज लागतां नरा माती ॥ १८८ ॥
 संक्षेपे तुज कथितों, गंगातीर्थासि रामराया गा ।
 यत्क्षाने स्वर्ग मिळे, जो न पिळे करूनि पामरा यागा ॥ १८९ ॥
 त्याच्या पुढे हि पश्चिम भार्गी रानंत गडमुनीसाठी ।
 मुक्ती दाया आला गडमुक्तेश्वर वसे धुनीकांठी ॥ १९० ॥

बृत्त भुजंगप्रथात.

तयाच्या पुढे हस्तिनापूर रामा, असे चंद्रवंशांत जो हस्तिनामा ।
 महा शूर तो भूपति श्रेष्ठ जाला, सुरांच्या सभेमाजि गाताति ज्याला ॥ १९१ ॥
 अपापी निरोगी चिरायू तसा ही, वसे लोक जेये परोत्कर्ष साही ।
 अकालीं नसे मृत्यु राज्यांत याच्या, रिपुत्रास स्वप्नीं न राज्या तपाच्या ॥ १९२ ॥
 करी यज्ञ भागीरथीतीर्णे भारी, सुखेन नांदती ज्या स्थळीं मर्त्य नारी ।
 प्रतापी पुरा आपुले नांव ठेवी, प्रसन्ना जया सर्वदा सिंधुदेवी ॥ १९३ ॥

बृत्त शार्दूलविक्रीडित.

फर्काबादपुरी पुढे हि दुसरो भागीरथीच्या तिरी ।
 नाहीं जीस सरी प्रकाश पसरी सोन्याचिया गोपुरी ॥
 राजा जीत हरी जना सुख करी प्रख्यात जो भूवरी ।
 गंगा ध्यान धरी वसे द्विजकरीं दे दान लक्षावरी ॥ १९४ ॥
 रम्य क्षेत्र तसे पुढे दिसतसे ज्या ऊपमा ही नसे ।
 ब्रह्माकर्त असे जयासि विलसे नांव स्वये स्वर्गसे ॥
 गंगाकांठं वसे जयांत निवसे ब्रह्मेश्वर श्रीरसे ।

संपूर्ण स्वयंशे जनाध दवसें नाशी सुखा देतसे ॥ १९५ ॥
बत्त उणजाति.

यज्ञार्थं पूर्वीं अति शुद्ध लौकिका, ब्रह्मा स्थला येउनिया विलोकी ।
 गंगातटौं वाचुनि अन्य जागा, न ये मनालागं पवित्र यागा ॥ १९६ ॥
 महीवरी पातलि देवयाने, आरंभिला अध्वर देव याने ।
 गंगातटाकीं विधियज्ञ चाले, गंधर्व निदाधर सिद्ध आले ॥ १९७ ॥
 देवावाग्ना सुंदर नाचताती, गंधर्व ही सुस्वर साम गाती ।
 स्वर्ये करी यज्ञ धणी जगांचा, वर्णलि त्या काय मनुष्याचा ॥ १९८ ॥
 करोनि यज्ञासि नदीतटाकीं, सुवर्णपात्रासि नदीतं ठाकी ।
 गंगाजळौं स्वान करावयासी, आलां विधी घेउनि स्वर्गवासी ॥ १९९ ॥
 सुखान यज्ञावभृतार्थ झाले, संतुष्ट होवोनि विरचि बोले ।
 गंगेत आवर्त मदर्थ झाला, महणोनि मन्त्राम वर्हइल याला ॥ २०० ॥
 याधांचुनी प्रीति नसे दुजाची, महणोनि मी राहिन काठि याची ॥
 बोलोनि ऐसे विधि त्या च ठारी, ब्रह्मेशालिंगाळाति राहिलाहे ॥ २०१ ॥
 जी ब्रह्मतीर्थात मनुष्य न्हाला, ब्रह्मेश्वराच्या करि पुजनाला ।
 पापाचि ती जाय जवोनि कोटी, पुन्हा न ये तो भर मायपोटो ॥ २०२ ॥
 बत्त. यथिका,

सत्यलोक कयिला वरि आगमे, क्षेत्र रम्य बघतां मज हा गमे।
सर्व देव वसताति जया स्थळीं, तीर्थजाति अवधी निवै सजळीं २०३

वृत्त पृथ्वी।

पुर्दे सरल चालली निजपतीस भेटावया
 हिमाचलसुकन्यका पितृकुला त्यजोनी दया ।
 सती पितृगृहांतुनी शशुरगाहे जातो जशी
 पुन्हा न परते जर्नी कुलपतीमुता ही तशी ॥ २०४ ॥
 हिमाद्रितुनि ये मधें कुशिकार्संधु भेटीस ती
 समर्थ तनया निघे सखिस देत भेटी सती ।
 पुरे उभयतां तटीं असति दोन ही तीं तशी
 प्रकाशकर शोभती अवणभूषणे तीं जशी ॥ २०५ ॥
 सुरस्य पुर सव्य जें जडितरल्नमाणीक हें,
 यथार्थ अपसव्य तें उघड कर्णपूर स्वये ।
 तया स्थांळ बकादि जी शुकपिकादि पंक्ती वसे
 दिसे अवणभूषणा जडित रत्नमोतीं जसे ॥ २०६ ॥